

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Politik ekonomide kimi kategoriler

(İKİNCİ BROŞÜR)

Eğitim Dizisi

- SERMAYENİN ORGANİK BİLEŞİMİ
- KÂR-KÂR ORANI-ORTALAMA KÂR
- DEVREVİ EKONOMİK KRİZ
- ÜCRET
- PARA
- ULUSAL GELİR VE DAĞILIMI
- BORSALAR

Yeni dünya için
ÇAĞRI
YAYINLARI

EĞİTİM DİZİSİ — 7

POLİTİK EKONOMİ'DE KİMİ KATEGORİLER

—2—

POLİTİK EKONOMİ'DE KİMİ KATEGORİLER

-2-

Yeni Dünya İçin Çağrı

Eğitim Dizisi — 7

BİRİNCİ BASKI: Temmuz 2000

Özel Sayı: 37

Fiyatı: 750.000. TL.

Sahibi ve Yazışleri Müdürü: Aziz Özer

Yönetim Yeri ve Adresi:

Tom Tom Mahallesi Akarsu Sokak No: 6, Kat: 3

Beyoğlu - İstanbul

Tel: (0212) 244 59 19

Fax: (0212) 292 13 97

Yurtdışı Temsilciliği:

M. Demir

Frohlinder Str. 60

44577 Castrop-Rauxel

Deutschland

Tel: 02305/542846

Baskı: ASPAŞ Matbaası

İÇİNDEKİLER

Sermayenin Organik Bileşimi	
Yedek Sanayi Ordusu Kapitalist Birikimin	
Genel Yasası: Proletaryanın Yoksullaşması.....	5
Kâr - Kâr Oranı - Ortalama Kâr.....	11
Kâr Oranının Düşmesi Eğilimi.....	17
Devrevi Ekonomik Kriz.....	24
Ücret.....	31
Fiyat ve Fiyatın Belirlenmesinde Pazarın Etkisi.....	38
Para.....	44
Para Siyaseti ile İlgili Kimi Kavramlar.....	50
Ulusal Gelir ve Dağılımı.....	57
Dolaşım Süreci, Sermayenin Dolaşımı ve Dönüşümü.....	62
Ticaret, Kredi ve Para Dolaşımı.....	67
Borsalar.....	72
Ücretlerle İlgili Biraz Daha ve Bazı Sorular.....	79

SERMAYENİN ORGANİK BİLEŞİMİ YEDEK SANAYİ ORDUSU KAPİTALİST BİRİKİMİN GENEL YASASI: PROLETARYANIN YOKSULLAŞMASI

Kapitalist birikim sürecinde sermayenin toplam miktarı büyür. Ancak daha önce gördüğümüz gibi sermayenin değişik bölümleri vardır. Bu değişik bölümlerin birikim sürecindeki gelişmesi-büyümesi farklılık gösterir.

Kapitalist bir üretim sürecinde elde ettiği artıdeğerin bir bölümünü sermayesine eklediğinde, sermayesini arttırdığında, buna “sermaye birikimi” dendiğini görmüştük.

Sermaye birikimi, varolan sermayeye yeni sermaye eklenmesi iki biçimde olur.

Birincisi yeni işçiler çalıştırılarak... Bu durumda sermayenin değişmeyen bölümünde yapılan “yatırımla” elde edilen artıdeğer (dolayısıyla kâr) artar. Fakat sermaye aynı zamanda elde edilen artıdeğerin bir bölümünün sermayenin değişmeyen bölümüne eklenmesiyle de artar, “birikir”. Bu durumda kapitalist örneğin işletmesini modernleştirir, eskiyen tekniğini yeniler. Varolan en mükemmel tekniğin kullanılması, emeğin en üst derecede verimliliğinin, böylece en yoğun sömürülmesinin imkânlarını yarattığı ve diğer kapitalistlerle rekabet mücadelesinde kapitaliste yaradığı için, bu alana yapılan “yatırım” uzun erimde kapitalist için çok

daha kârlıdır. Kapitalizmin gelişme sürecinde, bir bütün olarak ele alındığında sermayenin toplam miktarı büyürken, bu büyüme sürecinde, değişmeyen sermaye kesimi, değişen sermaye kesimine göre daha hızla büyür. Başka bir biçimde ifade edersek: Kapitalizmin gelişme sürecinde sermayenin makineler, hammadde-binalar vb. biçimde olan bölümü, sermayenin işgücünü satın almak için kullanılan bölümünden daha hızla büyür.

Değişmeyen ve değişen sermaye arasındaki ilişkiye, sermayenin organik bileşimi denir. Örneğin 100 milyar liralık bir toplam sermaye alalım. Bu 100 milyar liranın 80 milyarı binalar, makineler, hammadde vs. için kullanılmış olsun; 20 milyarı ise ücret olarak çalışan işçilere ödenmiş olsun. Bu durumda sermayenin organik bileşimi $c/v = 80/20 = 4/1$ 'dir.

Sermayenin organik bileşimi değişkendir. Çeşitli üretim dallarında olduğu gibi, aynı üretim dalının değişik işletmelerinde de sermayenin organik bileşimi eşit değildir. İşçi başına daha gelişmiş makinelerin ve daha fazla işlenmiş hammaddenin düştüğü üretim dallarında ve işletmelerde sermayenin organik bileşimi daha yüksek; geri teknikle çalışan ve daha çok el emeğinin ağır bastığı alanlarda daha düşüktür.

Kapitalizmin gelişmesinin en önemli göstergelerinden biri sermayenin organik bileşiminin büyümesidir. Kapitalizmin gelişmesi içinde –genel eğilim olarak– sermaye birikiminde değişen sermayenin payı azalır, değişmeyen sermayenin payı artar.

Politik Ekonomi Ders Kitabı'nda verilen ABD örneğinde sermayenin organik bileşiminin gelişme eğrisi şöyle ortaya konuyor: 1889'da 4,4/1; 1904'te 5,7/1; 1929 yılında 6,1/1. (Bkz. Politik Ekonomi Ders Kitabı, cilt 1, sayfa 194; İnter Yayınları, İstanbul, Ocak 1992)

Bunun işgüçlerini satarak geçinenler açısından sonucu ve anlamı nedir?

Yedek Sanayi Ordusu

İşgücüne olan talep, sürekli büyüyen sermayenin tüm miktarı

tarafından değil, yalnızca işçi ücretleri için ayrılan değişen sermaye bölümü tarafından belirlenir. Yukarıda da ortaya koyduğumuz gibi, teknik ilerlediği ve kapitalist üretim sürecinde kullanıldığı ölçüde, değişen sermaye, değişmeyen sermayeye oranla daha yavaş büyür; aradaki fark sürekli olarak değişmeyen sermaye lehine açılır. Değişen sermayenin miktarı mutlak rakam olarak artış gösterse bile, tüm sermaye miktarının artışı içinde bu, görece bir azalmanın varlığını ortadan kaldırmaz. Bu şu demektir: Sermayenin organik bileşiminin büyümesiyle bağ içinde, kapitalizmin gelişmesiyle proletaryanın tüm kitlesi büyümesine rağmen, işgücüne olan talep görece olarak azalır. Bunun sonucu, işgücünü satışa süren büyük bir emekçi kitlesinin işgücünü satamama, “işsiz” kalma durumunun ortaya çıkmasıdır. Kapitalizm kendi normal gelişme seyri içinde işçi nüfusunun bir bölümünü “fazlalık” haline getirir. Bu “fazlalık” kapitalist sistem açısından aslında bir hata, eksiklik vb. değil, sistemin vazgeçilmez bir yol arkadaşıdır. Üretim dışına atılmış işçiler, kapitalistlerin ihtiyaç duydukları anda başvurup yeniden devreye sokabilecekleri bir “yedek sanayi ordusu” oluştururlar. Bu yedek sanayi ordusunun varlığı, anda “iş” olan işçilere karşı adeta bir emniyet subabıdır. İş bulmak için sırada bekleyen milyonların varlığı, her zaman kapitalistler tarafından çalışan işçilerin daha kötü şartlar altında, daha düşük ücretlerle çalıştırılmaları için bir tehdit unsuru olarak, işçileri birbirine düşürmek için vb. kullanılır. Endüstriyel canlanma dönemlerinde, üretimin çabucak genişletilmesi gerekli olduğunda, yedek sanayi ordusu, kapitalistin hemen başvurup kullanabileceği –hem de babacan, hayırsever pozlarda– ucuz işgücü deposunu oluşturur. Üretimin canlanma/genişleme dönemlerinde (bunu kriz teorisini ortaya koyduğumuzda daha genişçe irdedeceğiz) işsizlerin sayısı geçici olarak azalır.

(İşsizliğin en ileri kapitalist-emperyalist ülkelerde olduğu gibi Kuveyt, Arap Emirlikleri gibi petrol zengini ülkelerde de, be-

lirli dönemlerde kural dışı olarak –ülkenin yerli nüfusu temel alındığında– sıfıra düşmesi, “yerli yedek sanayi ordusu”nun kalmaması mümkündür. Fakat bu halde de, iktisaden geri ülkelerdeki muazzam işsizler orduları, sözkonusu ülkelerin “yedek sanayi ordusu”nu oluştururlar.)

Kapitalist üretimde devrevi olarak üretimin genişlemesini, aşırı üretim krizleri izler. Bu durumda işçilerin önemli bir bölümü yeniden işten çıkarılır, işsiz hale gelir, “yedek sanayi ordusu”nun saflarına katılır. “İş”i olan işçiler için de güvensiz bir ortam yaratan ve işsiz emekçileri en kötü yoksulluk şartları içinde yaşamaya zorlayan “yedek sanayi ordusu”nun varlığı, tüm işçi sınıfının hayat standardını önemli ölçüde düşürür. Kapitalistler, işi, kendi sermayelerini arttırmak amacıyla işçileri sömürmenin bir aracı değil de, onların işçilere adeta hayırsever oldukları için sundukları bir “lütuf”, bir “iyilik” olarak gösterme fırsatı elde ederler. İşsizliğin varlığı, “iş”i olan işçilerin, işyerlerini kaybetmemek için, hem kendi aralarında, hem de işsizlere karşı rekabetini körükler, sömürüyü arttırmak, yoğunlaştırmak için şartları yaratır. Bu yüzden kapitalist sistem içinde, burjuva politikacıların “işsizliğe karşı mücadele” vb. programları gerçekte büyük bir sahtekârlıktır. İşsizlikten zarar gören kapitalist sistem değildir. İşsizlik kapitalist sistemin nefes borularından biridir. Bu yüzden işsizliğe karşı gerçek bir mücadele, çalışan veya anda “işsiz” olan tüm işçi sınıfının, kapitalistlerin tümüne, kapitalizme karşı yürüteceği bir mücadele olmak zorundadır. Sosyalist bir toplum, işi en temel insan hakkı olarak görüp anayasasına yazan; toplumun zenginleşmesine paralel olarak iş saatlerini sürekli azaltıp, varolan işi tüm çalışabilen nüfus arasında paylaştıran, işsizlik tanımayan toplumdur.

Proletaryanın Görece ve Mutlak Yoksullaşması

Kapitalist toplumun gelişmesi, bir yanda kapitalistler elinde

muazzam zenginliklerin yoğunlaşması, sömürücü sınıfların lüks ve asalaklığının artması; toplumun diğer kutbunda, emekçiler kutbunda ise emekçilerin sömürülmesinin daha da keskinleşmesi, emekleriyle zenginliklerin gerçek yaratıcısı olanların yoksullaşmasının artması demektir.

Marx bu gelişmeyi Kapital’de şöyle ifade eder:

“Toplumsal zenginlik, işlev gören sermaye, onun büyümesinin boyutu ve enerjisi, yani proletaryanın mutlak büyüklüğü ve emeğinin üretici gücü ne kadar büyükse, yedek sanayi ordusu da o kadar büyür...

Yedek sanayi ordusunun nispi büyüklüğü, zenginliklerin kuvvetleriyle birlikte büyür. Ama bu yedek ordu, aktif işçi ordusuna oranla ne kadar büyükse, yoksulluğu işinin eziyetiyle ters orantı içinde olan konsolide nüfus fazlası da o denli kitleseldir... Bu kapitalist birikimin mutlak yasasıdır.” (Kapital, cilt 1, sayfa 697)

Daha basit kelimelerle konuşursak, zenginlerin zenginleşmesi, yoksulların daha da yoksullaşması pahasına olmaktadır.

Burada, burjuva literatürde, Marx’ta “yoksullaşma teorisi” olarak da adlandırılan, bu kapitalist birikim yasasına bir dizi itirazlar getirilmektedir. En popüler olanı, geçmişte proletaryanın gerçekten de kaybedecek bir şeyi olmayan bir sınıf olduğu, bugün ise evinde buzdolabı, çamaşır makinesi, halısı, koltuğu, hatta hatta bazısının arabası bile olduğu şeklindeki itirazdır. 20 yıl önce televizyonun rüyasını bile göremeyen işçiler, şimdi bilmemkaç kanal özel/renkli televizyon izleyebilmektedir! vs.vs. O halde proletarya yoksullaşmamakta, tersine o da toplumla birlikte zenginleşmektedir! Burjuva ekonomistlerinin söylediği kabaca budur.

Burda şu bilinmelidir. Marksist yoksullaşma teorisi iki tip yoksullaşmayı birbirinden ayırır.

Birincisi mutlak yoksullaşmadır. Proletaryanın yaşam standardının doğrudan düşmesine mutlak yoksullaşma denir. Eğer

bir proleterin andaki yaşam standardı süreç içinde düşüyorsa, örneğin eline bu yıl geçen parayla alabildiği ölçüde ihtiyaç maddesi ve hizmeti; bundan bir yıl sonra eline geçen parayla alamıyorsa, burda yaşam standardının düşmesi, “mutlak yoksullaşma” sözkonusudur. Mutlak yoksullaşma, işini kaybeden işçiler, uzun süreli işsizler, emekliler vb. açısından en ileri emperyalist ülkelerde bile gerçekliğin gözle görülür bir parçasıdır. Bunun dışında “iş”i olan işçiler de, gerçek ücret düşüşünün sözkonusu olduğu durumlarda, “mutlak yoksullaşma” içine girerler. Bu en ileri emperyalist ülkelerde özellikle kriz dönemlerinde kuraldır. Bunun dışında eğer dünyaya bir bütün olarak bakıldığında, dünya çapında ezilen ve sömürülen kitlelerin tümü ele alındığında, mutlak yoksullaşmanın kapitalist dünyanın en temel gerçeklerinden biri olduğu çok açık görülür. Bir yanda sürekli zenginleşen ve hayat standardı sürekli yükselen küçücük bir azınlık, diğer yanda açlık sınırında yaşayan, yoksullaşan büyük insanlık!

Bunun yanında bir de görece yoksullaşma vardır. Buradaki yoksullaşma, yaşam standardının düşmesi anlamında bir yoksullaşma değil, yaratılan tüm zenginlikten değişik sınıfların aldığı pay noktasında ortaya çıkan “görece” bir yoksullaşmadır. Kapitalist toplumda, işçi sınıfının, ve genelde üreten emekçilerin ulusal gelirden aldıkları pay sürekli olarak azalırken, sömürücü sınıfların payı sürekli artmaktadır. Bu görece yoksullaşmanın varlığı öyle açıktır ki, burjuva iktisatçılar bile, bunu teslim etmek zorunda kalmaktadırlar. Bu hem dünya çapında, hem de tek tek ülkelerde gözlemlenen bir olgudur.

KÂR - KÂR ORANI-ORTALAMA KÂR

Günlük dilde kâr kavramı kazançla eş anlamda kullanılır. “Kârlı” bir iş, o iş için yatırılardan daha fazla getirisi olan, bir fazlalık getiren iştir. Kapitalist toplum, toplumun hemen her hücresinde ve ilişkisinde kâr üzerine kurulu bir toplumdur. Günlük yaşantıda herhangi bir davranışın, o davranış içinde bulunan kişiye ne getirdiğini, ne yararı olduğunu sorgularken bir çok halde “Ne kârı var?” sorusunun sorulduğunu görürüz. Tek tek bireyler bazında yaşadığımız ‘kâr’ hesapları, istisnasız tüm kapitalist işletmeler açısından, daha büyük ölçekte, şirketlerin yaşamını belirleyen hesaplardır.

Kâr, daha fazla kâr dürtüsü, kapitalist ekonominin temel itici gücüdür.

Peki ama politik ekonomi açısından kâr gerçekte nedir?

Biz daha önceki bölümlerde, kapitalist toplumun tüm mülk sahibi sınıflarının, sınıfın elinde biriken değerlerin, onların gelirlerinin kaynağının artıdeğer (yani kapitalist işletmede çalışan faaliyeti sürecinde yarattığı değerın patronlar tarafından el konulan kesimi) olduğunu ortaya koymuştuk. Soyut ekonomik kategori olarak kâr, gerçekte artıdeğerin ‘kazanç’ adı altında dönüştürülmüş biçiminden başka bir şey değildir. Onun büründüğü çeşitli somut biçimler (sanayi kârı, ticaret kârı vb.) gerçekte artıdeğerin değişik sermayedar kesimleri arasında paylaşılan bölümleridir.

Kapitalist bir işletmede üretilen bir metanın değerinin üç bileşenden oluştuğunu daha önce görmüştük. Bu bileşenler:

1) Değişmeyen sermayenin metaya yansıtılan bölümü (makinelerin ve işletme binalarının değerinin bir bölümü, hammadde ve yakıtın vs. değeri; ödenen vergiler vb. de işletme masrafları biçiminde ürün değerine ve onun para cinsinden ifadesi olan fiyata yansıtılır)

2) Değişen sermayenin değeri (işçi ücretleri için yatırılan sermaye bölümünün değeri)

3) Artıdeğerdir (işçinin işletmede işgücünü kullanarak yarattığı değerlerin karşılığı ödenmeyen bölümünün değeri).

Kapitalist politik ekonomi “artıdeğer”i yok sayar. Bir metanın kapitalist maliyet fiyatı ya da bir başka deyişle kapitalist politik ekonomide bir metanın maliyet fiyatı, değişmeyen ve değişen sermaye harcamalarından, yani üretim araçları ve işçi ücretleri için yapılan harcamalardan oluşur (ürün piyasaya satışa sunulana dek işçi ücretleri dışındaki tüm harcamalar –reklam harcamaları, vergiler, taşıma-dağıtım harcamaları vb. de– burjuva politik ekonomisinde ‘değişmeyen sermaye’ olarak adlandırdığımız sermaye kesiminin ‘götürü’leri, harcamaları arasında hesaplanır). Metayı piyasaya sunan kapitalist için ürünün maliyet fiyatı, o ürün için kendi yatırdığı sermaye harcamasıyla ölçülür. Kapitalist, ancak sermayesini ‘rizikolu’ bir işe yatırdığı ve sermayesini çalıştırdığı gerekçesiyle bu kapitalist maliyet fiyatından daha fazla bir fiyatla malını piyasaya sürer. Bu, kapitalistin bir üretim sürecindeki gerçek sermaye harcamasının üzerine eklenen ve fazlalık olarak geri dönmesi beklenen kesim sermayenin ‘kâr’ıdır. Bu hesapta kuşkusuz ‘kâr’ denen şey, doğrudan doğruya sermayenin bir türevi, onun bir ürünü olarak görünür. İşçinin sömürüsü gözlerden gizlenir. Gerçekte bir metanın kapitaliste kaç mal olduğu sermaye harcamasıyla ölçülürken, onun gerçek toplumsal maliyeti, yani topluma kaç mal olduğu ise emek harcamasıyla ölçülür. Bu yüzden de, bir metanın kapitalist maliyet

fiyatı, onun gerçek değerinden ya da gerçek üretim maliyetinden daha küçüktür. Bir metanın gerçek değeriyle (gerçek üretim maliyeti) kapitalist maliyet fiyatı arasındaki fark, ortalama olarak ve normal şartlarda kapitalistin karşılıksız olarak el koyduğu artıdeğere eşittir.

Kapitalist, kendi işletmesinde üretilen bir metayı sattığında, artıdeğer, kapitalist maliyet fiyatının üzerinde bir fazlalık olarak ortaya çıkar. Kapitalist; işletmesinin verimliliğini hesaplarken, yatırıma soktuğu sermaye ile, bir üretim sürecinde üretilenlerin satılması sonucu gelen gelir arasında bir karşılaştırma yapar. Gelirin, gidere göre fazlalığı ona göre kârdır. Aslında bu, üretim sürecinde el konmuş olan artıdeğerden başka bir şey değildir.

Kâr, üretime yatırılmış toplam sermayeye eklenen ve dışı karşı bu sermayenin türevi gibi görünen artıdeğerdir.

Kapitalist ekonominin kâr hesaplamasında değişen ve değişmeyen sermaye ayrımı silinir. Hepsi yatırılan sermaye ya da üretim masrafları vb. adı altında bir kaleme toplanır. Bu hesap içinde tabii ki, işçinin çalışma, emek harcama sürecinde, karşılığında ücret aldığı değerden çok daha fazla değer yarattığı, bu fazlalığa patronlar tarafından el konduğu gerçeği kaybolur gider. Sermaye kârın kökeni olarak görünür. Kâr, patronların, metanın kapitalist üretim maliyetine adeta keyfi olarak ekledikleri bir fazlalık olarak görünür. Bu görüntüler yanıltıcıdır. Marx bu yüzden kârı, artıdeğerin başkalaşmış biçimi olarak adlandırır. (Bkz. Marx-Engels Eserler, Almanca, cilt 25, sayfa 46)

Bir kapitalist işletmenin kârlılık derecesi, sahibi için kâr oranı tarafından belirlenir. Kâr oranı, artıdeğerin yatırıma sokulan toplam sermayeye yüzdeyle ifade edilen oranıdır. Örneğin yatırılan toplam sermaye 200 milyar TL ise; bu süreçte üretilen metaların satışından elde edilen gelir 240 milyar, yani fazlalık / kâr 40 milyar TL ise; bu durumda kâr oranı, $(40 / 200) \times 100 = \% 20$ 'dir.

Yatırılan sermaye gerçekte her zaman iki bölümden oluştuğu (değişmeyen sermaye / değişen sermaye) ve yatırılan toplam

sermaye her zaman değişen sermaye bölümünden büyük olduğu için, kâr oranı her zaman artıdeğer oranından küçüktür. Bizim yukardaki örneğimizde, 200 milyar TL'lik toplam sermaye yatırımının 160 milyarının değişmeyen sermayeye, 40 milyarının da işçi ücretlerine (değişen sermaye) yatırıldığını varsayalım... Bu durumda artıdeğer oranı $(40/40) \times 100 = \% 100$ 'dür! Bu rakam işçilerin gerçek sömürü boyutunu göstermesi açısından çok daha gerçekçi ve anlamlıdır!

Kapitalist ekonomi açısından kâr oranı, adeta tek tek patronların keyfine, aç ya da tok gözlülüğüne vb. bağlı bir olguymuş gibi görünür. Ne kadar kâr etmek istediğine patron kendi karar verir; metanın kapitalist maliyet fiyatına kendi belirlediği bir kâr oranını ekleyerek malını piyasaya sürer. Görüntü budur! Bu görüntü de yanılsamadır. Gerçekte, metalar pazarda uzun süreçte kendi gerçek değerlerinin karşılığı olan bir fiyatla satılırlar. Bu pazarın kendi kurallarının işleme sonucunu her üretim alanında, her metada bir 'ortalama kâr oranı'nın oluşmasıyla gerçekleşir.

Bu ortalama kâr oranı şöyle oluşur:

Kapitalizmde, sermayelerin çeşitli üretim dallarına dağılması ve tekniğin gelişmesi amansız bir rekabet mücadelesi içinde gerçekleşir.

Burada bir üretim alanı içindeki rekabetle, değişik üretim alanları arasındaki rekabet birbirinden ayrılmalıdır.

Bir üretim alanı içindeki rekabet, aynı türden meta üreten çeşitli işletmeler arasında yürüyen daha fazla üretme, daha fazla satma rekabetidir. Aynı dalda üretim yapan işletmeler gerek kullandıkları sermaye, gerekse teknik donanımları, işletmenin boyutları vb. açısından farklılıklar gösterir. Bunun sonucu olarak değişik işletmelerde üretilen aynı tür metaların değeri eşit değildir. Buna rağmen eğer üretilen ürünlerin tümü pazarda alıcı buluyorsa, değerleri (bu anlamda da satış fiyatları) ayrı olan metalar, sözkonusu üretim dalındaki ortalama üretim koşulları tarafından toplumsal olarak belirlenen, eşit (ya da eşite çok yakın)

fiyatlarla satılır. Metaların fiyatı metaların şu ya da bu işletmenin kendi özel koşulları tarafından değil, metaların toplumsal değeri tarafından belirlendiğinden, aynı üretim dalında faaliyet gösteren işletmeler içinde üretim tekniğinin ve emek üretkenliğinin bu dalın ortalamasının üzerinde olduğu işletmeler, metalarını kendi üretim değerlerinin üzerinde bir fiyatla satma imkânına kavuşur, fazladan bir kâr elde ederler. Bunun sonucu ileri tekniği kullanan, emek üretkenliğini arttıran işletmelerin daha da büyümesi, geri teknikle çalışanların ürettikleri malları gerçek değerinin altında satmak zorunda kalması, bu tip işletmelerin yeterince kâr edememesi, büyükler tarafından yutulması vb. dir. Gelişme içinde aynı üretim dalında rekabet etmek isteyen, daldaki en ileri teknik neyse onu kullanmak zorunda kalacaktır. Bu ise, yeni bir teknik atılım dönemine kadar, metaların gerçek değerlerine satışını, elde edilen fazladan kârın ortadan kalkmasını beraberinde getirecektir.

Fakat kapitalist rekabet yalnızca bir üretim alanı ile sınırlı değildir. Üretim alanları arasında da rekabet vardır. Bu çeşitli üretim dallarındaki kapitalistlerin en kârlı sermaye yatırımı uğruna rekabetidir. Değişik üretim dallarındaki sermayelerin organik bileşimlerinde farklılıklar vardır. Artıdeğer, yalnızca ücretli işçilerin artı emeği tarafından yaratıldığından, sermayenin organik bileşiminin düşük olduğu dallardaki işletmelerde aynı büyüklükte bir sermaye ile nispeten daha büyük bir sermaye kütlesi üretilir. Sermayenin organik bileşiminin daha yüksek olduğu işletmelerde ise, aynı büyüklükte bir sermaye ile nispeten daha az bir artıdeğer kütlesi elde edilir. Ancak sermayenin organik bileşiminin yüksek olduğu işletmelerde emek üretkenliği de, organik bileşimin düşük olduğu işletmelere göre çok daha yüksek olduğu için aradaki fark kapanır, hatta organik bileşimin yüksek olduğu işletmelerin elde ettiği artıdeğer / kâr kütlesi daha fazla olur. Sermayenin genel eğilimi hem tek tek üretim dallarında, hem de üretim dalları arasında hep daha fazla 'kârlı' alanlara

kaymaktır. Bu kaymalar sonucu fakat bir süre sonra, daha önce en kârlı olan alanlar, en kârlı olmaktan çıkarlar. Sonuçta uzun vadede çeşitli dalların kapitalistleri arasındaki rekabet mücadelesi, aynı büyüklükteki sermayelere düşen kâr miktarının eşitlenmesine yol açar. Ortaya “ortalama kâr” çıkar.

Ortalama kâr, değişik üretim dallarına yatırılmış eşit büyüklükteki sermayelere düşen eşit miktardaki kârdır.

Patronların, işletmelerinde üretilen bir metayı pazara sürerken kapitalist maliyet fiyatının üzerine ekledikleri miktar işte bu ortalama kârdır.

Maliyet fiyatı artı ortalama kâra eşit olan fiyata üretim fiyatı denir. Üretim fiyatı genelde, yalnızca değerin başkalaşmış bir biçimidir.

Üretim fiyatı, son çözümlemede metaların pazar fiyatının, yani metaların pazarda gerçekten satılıp alındığı fiyatların, etrafında aşağıya/ya da yukarıya yalpalama gösterdiği ortalama büyüklüktür.

Ortalama kâr oranının oluşması, gerçekte artıdeğerin çeşitli üretim dallarında faaliyet gösteren kapitalistler arasında yeniden bölüşülmesi anlamına gelir. Sermayenin düşük organik bileşime sahip olduğu dallarda yaratılan artıdeğerin bir bölümüne, sermayenin yüksek organik bileşime sahip olduğu dallardaki kapitalistler tarafından el konulur. Tüm kapitalistler sınıfı ortalama kâr oranının büyümesine yol açacağı için, işçilerin sömürülme derecesinin arttırılmasına ilgi duyar. Marx, ortalama kâr oranının, toplam emeğin toplam sermaye tarafından sömürülme derecesi tarafından belirlendiğini ortaya koyar.

KÂR ORANININ DÜŞMESİ EĞİLİMİ

Bundan önceki bölümde kâr - kâr oranı ve ortalama kâr kategorilerini açıklamıştık. Bu bölümde üzerinde çokça tartışmalar yürütülen kâr oranının düşme eğilimi üzerinde duracağız. Daha önce kapitalizmin gelişmesiyle birlikte, sermayenin organik bileşiminin aralıksız büyüdüğünü görmüştük. Yani sermayenin fabrika / makine ve benzeri bölümüne yatırılan kısmı (değişmeyen sermaye), kapitalizmin gelişme süreci içinde sürekli olarak işçi ücretlerine yatırılan kısma (değişen sermaye) oranla daha hızlı büyümektedir. Makineleşmenin, otomatizasyonun artması, daha az sayıda işçinin daha mükemmelleştirilmiş makinelerle daha fazla üretmesi kapitalizmin gelişmesinin göstergesidir, kapitalizmin gelişme yasalarından biridir. Başlangıçta andaki en ileri tekniği –andaki en mükemmel makinelerle yaptığı yatırımla– üretimde ilk kullanan ve böylece daha az sayıda işçiyle daha fazla ve daha kaliteli mal üreten tek tek kapitalistler / şirketler, ürettikleri metayı daha ucuza mal ederler ve böylece ekstra bir kâr elde ederler; ayrıca daha hızlı ve daha çok üretme durumunda oldukları için, sürümden de kazanırlar. Ancak bu durum daha önce gördüğümüz gibi uzun sürmez. Bir süre sonra tek tek işletmelerdeki teknik kazanımlar genel hale gelir; sermayenin organik bileşimi bütün büyük işletmelerde büyür, aşağı yukarı aynı seviyeye gelir. Bu gelişme genelde ortalama kâr oranının düşmesi sonucunu doğurur.

Kapitalistler, makineleşme, otomatizasyon, tekniği geliştirme

yoluyla mümkün olan en yüksek kâr peşinde koşarlar. Fakat ortaya paradoksal bir sonuç çıkar:

Sermayenin organik bileşiminin yükselmesine bağlı olarak, kâr oranı düşer.

Bunu bir örnekle açıklayalım:

Varsayalım ki, bir ülkede bir yıllık üretimde yaratılan toplam değer 500 birim. Bu 500 birimin 300'ü değişmeyen sermaye (makina / fabrika ve benzerlerine yatırılan sermaye), 100'ü değişen sermaye (işçi ücretleri için kullanılan sermaye) ve 100'ü de artıdeğer. (Yani işçilerin emeğinin ödenmeyen, patron tarafından el konulan bölümünün karşılığı olan değer.)

Bu örnekte artıdeğer oranı (artıdeğer / değişen sermaye x 100) $100 / 100 \times 100 = \% 100$ 'dür.

Kâr oranı ise (kâr / [değişmeyen sermaye + değişen sermaye] x 100) $100 / 400 \times 100 = \% 25$ 'dir.

Bu ülkede diyelim ki, 10 yıl sonra sermayenin organik bileşiminde bir yükselme olsun. Yeni teknik gelişmelerin üretime sokulması sonucu, değişmeyen sermaye bölümünde 100 birimlik bir artış olsun. Diğer verilerde bir değişiklik olmasın. Yani yaratılan toplam değer 600 birim. Bu 600 birimin 400'ü değişmeyen sermaye; 100'ü değişen sermaye; 100'ü de artıdeğer.

Bu durumda artıdeğer oranında bir değişiklik yoktur: $100/100 \times 100 = \% 100$.

Fakat kâr oranında bir düşme vardır: $100 / (400+100) \times 100 = \% 20$.

Bir bütün olarak yaratılan değer büyümüştür; sermaye büyümüştür, bu büyümede sermayenin organik bileşiminde bir yükselme olmuştur, fakat buna bağlı olarak kâr oranı düşmüştür.

Yani sermayenin organik bileşiminin yükselmesi, ortalama kâr oranının düşmesine yol açmaktadır.

Ancak bu gelişme eğilimine karşı koyan etkenler de vardır.

Bunun en başında işçi sınıfının sömürülmesinin yoğunlaşması, artıdeğer oranının yükseltilmesi gelir. Sürekli daha mükem-

melleştirilen makinelerle üretim, otomatizasyonun sürekli artması, aynı zamanda doğrudan emek üretkenliğinin de artması demektir. İşçi, otomatizasyon ne kadar ilerlerse, o ölçüde daha hızlı ve daha fazla üretir. Gerekli emek zaman miktarı geriler, artı emek zaman miktarı, dolayısıyla artıdeğer artar. Sürekli mükemmelleştirilen makinelerin parçası olarak sürekli daha hızlanan üretim, emeğin sömürülmesinin yoğunluğunu artırır. İşçi daha hızlı, daha fazla üretmek durumunda kalır. Bu artıdeğer oranının yükseltilmesi demektir. Bunun sonucu olarak, kâr oranının gerilemesi, artıdeğer oranının yükselmesi tarafından belirli ölçülerde yavaşlar.

Bunu biraz önceki örneğimizle açıklarsak:

Biraz önceki örneğimizde, 100 birimlik bir değer artışında, artıdeğer oranının aynı kalacağını varsaymış, hesabı öyle yapmış ve kâr oranının % 25'den, % 20'ye düştüğünü hesaplamıştık. Şimdi emek sömürüsünün yoğunlaşacağını, buna bağlı olarak artıdeğer oranının da yükseleceğini gözönünde tutan bir hespla, kâr oranının düşmesinin nasıl olacağına bakalım.

Yine toplam değer 600 birim. Ve yine değişmeyen sermayeye yatırılan sermaye 400 birim. Fakat işçi ücretlerine yatırılan sermaye bölümü bu kez 100 yerine 90 birim. (Bu yoğun işçi çıkarimlarla sağlanan bir durum.) Artıdeğer ise bu hesapta 100 yerine, 110 birim.

Bu durumda artıdeğer oranı $110 / 90 \times 100 = \% 122.22$. Yani işçiler eskiye göre % 22 oranında daha yoğun sömürülme durumundadır.

Kâr oranı ise $110 / (400 + 90) \times 100 = \% 22.45$ 'dir. Artıdeğer oranının aynı kaldığı şartlarda halbuki kâr oranının % 20'ye düşeceğini görmüştük. Demek ki, emek üretkenliğinin artmasına, dolayısıyla işçilerin sömürülmesinin yoğunlaşmasına bağlı olarak, artıdeğer oranının yükselmesi, kâr oranının düşmesini yavaşlatan bir rol oynamaktadır.

Kâr oranının düşme eğiliminin önünde makineleşme / otoma-

tizasyonun sonucu ortaya çıkan işsizlik de belli bir fren rolü oynar. Sermayenin organik bileşimini yükselten teknik ilerleme, geçmişte kol gücü ile yapılan işlerin önemli bir bölümünün makineler tarafından üzerlenilmesi, bir dizi işçinin işsiz kalmasını beraberinde getirir. “Sanayi yedek ordusu”nun büyümesi işçiler arasında rekabetin büyüme şartlarını yaratır. Bu, kapitalistlere ücretleri düşürme, ücretleri işgücünün değerinin çok altında saptama, artıdeğer oranını yükseltme imkânı sağlar. Bunun sonucunun ne olduğunu yukarıda gördük.

Kâr oranının düşme eğilimini yavaşlatan bir başka faktör değişmeyen sermayeyi oluşturan ürünlerin değerinin düşmesidir. Sermayenin organik bileşimi, üretimde kullanılan makine ve benzerlerinin sayısının, işçi sayısına oranını vb. ifade eden bir kategori değil; sermayenin üretimin değişik unsurlarına yatırılan kesimlerinin değerlerinin birbirine oranını ifade eden bir kategoridir. Sözkonusu olan, makinelerin / işletme binalarının ve benzerlerinin toplam fiyatının, işçi ücretlerinin toplam fiyatına oranıdır. Kapitalizmin gelişmesi emek üretkenliğinin artması demektir. Emek üretkenliğinin artması ise emek ürünü olan her metanın değerinin giderek düşmesi anlamına gelir. Bu tüm metalar için geçerlidir. Yani değişmeyen sermayeyi oluşturan makineler ve diğer ürünler de (işletme binaları, donatım, hammadde vb.), kapitalizmin gelişmesine paralel olarak değer kaybeder, fiyatları düşer. Değişmeyen sermayeyi oluşturan ürünlerin değerinin (fiyatlarının) düşmesi, sermayenin organik bileşiminin büyümesini yavaşlatır. Bu da ortalama kâr oranının düşme hızını yavaşlatan bir rol oynar. Burada bilinmesi gereken, değişmeyen sermayenin kullanıldığı alandaki değer düşmelerinin, makineleşmeyi / otomatizasyonu yavaşlatmadığı, tersine hızlandırdığıdır. Üretkenliğin artması, birim fiyatını düşürürken, daha ucuza mal olmuş ürünlerin daha fazla kullanılması sonucunu verir. Bunu son dönemde bilgisayarların üretimde kullanılma örneğinde somut yaşıyoruz. Bundan çok değil, yirmi-yirmibeş yıl önce an-

cak çok büyük tekellerde kullanılabilen bilgisayar, bugün fiyatların düşmesi sonucu çok daha yoğun olarak ve küçük ve orta işletmelerde de kullanılabiliyor.

Ortalama kâr oranının düşmesini yavaşlatan bir başka faktör, kapitalistlerin en kısa zaman içinde, en fazla kâr mantığıdır. Makinelere, özellikle henüz yeni çıkmış ve pahalı olan bir teknik donanımaya yatırılan para, ancak orta ve uzun vadede yeni para getirir. İşsizler ordusunun yoğun olduğu ve işgücünü gayet ucuz satın almanın mümkün olduğu bir ortamda, pahalı ve kendini ancak süreç içinde karşılayacak olan makineler yerine, ucuz iş gücünün, en kötü şartlar altında tepe tepe kullanılması, kısa vadede çok daha “kârlı” bir iştir. En kısa zamanda, en fazla kâr mantığı sermayenin organik bileşiminin yükselmesi, dolayısıyla ortalama kâr oranının düşmesi eğilimi karşısında duran bir faktördür. Bu mantık aynı zamanda gerçekte mümkün olan gelişme hızının çok gerisinde bir gelişmeyi beraberinde getirir.

Kâr oranının düşmesinin karşısında duran, onu yavaşlatan bir başka olgu da, emperyalist metropol ülkelerle, emperyalizme bağımlı ülkeler arasındaki eşitsiz, dengesiz ilişkilerdir. Emperyalist ülkeler, bağımlı ülkelerin de emekçilerinin sırtından ekstra kârlar elde edebilecek durumdadır; bunun yanında dış ticaret ilişkilerinde eşdeğer olmayanların değişimi sonucu da ekstra kârlar elde ederler. Bu kolay kazançlar, kapitalistlerin uzun vadeli teknik yenileme yatırımlarına girme eğilimlerini yavaşlatıcı rol oynar. Sonuç yine, sermayenin organik bileşiminde yükselmenin hızının kesilmesi, dolayısıyla kâr oranının düşmesinde yavaşlamadır.

Fakat bütün bunlar, kâr oranının düşmesini ortadan kaldırmaz, yalnızca zayıflatır ve ona bir eğilim karakteri verir. Yani sonuç olarak:

Sermayenin organik bileşiminin yükselmesinin kaçınılmaz sonucu, ortalama kâr oranının düşme eğilimi yasasıdır.

Fakat kâr oranının düşmesi eğilimi yasası, kapitalistlerin kâr-

larının giderek azaldığı, kapitalizmin kendi kendini yiyip bitirdiği, bitireceği, kendiliğinden çöküp gideceği vb. anlamına gelmez.

Kâr oranının düşmesi, bir bütün olarak kârın mutlak rakam olarak miktarının, kâr kütlesinin, kâr hacminin düşmesi demek değildir. Kâr oranının düşmesi, kapitalizmin gelişmesine paralel olarak işçi sınıfı tarafından yaratılan artıdeğerin toplam hacminin giderek düşmesi demek değildir. Tam tersine, toplam kâr kütlesi, gerek artıdeğer oranının yükselmesi, gerekse sermaye tarafından sömürülen işçilerin / emekçilerin büyüyen toplam sayısına bağlı olarak büyür.

Kâr oranının düşmesinin, kâr kütlesinin düşmesi ile aynı olmadığını rakamsal bir örnekle açıklayalım:

1000 dolarlık bir toplam sermayenin diyelim ki % 25'lik kâr oranı ile getireceği kâr kütlesi ile, 10000 dolarlık bir toplam sermayenin % 2,5'lik kâr oranı ile getireceği kâr kütlesi birbirine eşittir! İkisinin de getireceği toplam kâr kütlesi 250 dolardır! Yani kâr oranı sermaye büyüklüğü, artıdeğer oranı vb. bilinmeden, toplam kâr kütlesi açısından bir şey ifade etmez!

Kapitalizmin gelişme süreci;

a) sermayenin büyümesi

b) sermaye bölümleri içinde de değişmeyen sermayenin, değişen sermayeye göre daha hızlı büyümesi, yani sermayenin organik bileşiminin yükselmesi biçiminde bir süreçtir.

Sermayenin büyümesi kâr kütlesinin büyümesi; sermayenin organik bileşiminin yükselmesi ortalama kâr oranının düşmesi sonuçlarını doğurur. Bunlar bir ve aynı olgunun iki ayrı görüntüsüdür.

Kapitalistler, kâr oranının düşme eğilimini işçilerin sömürülmesini arttırarak ve kapitalist sömürüyü dünyanın her ucuna taşıyarak azami ölçüde hafifletmeye çalışırlar. Bu, proletarya ve tüm emekçi sınıflarla, burjuvazi arasındaki zıtlıkları sertleştirir.

Diğer yandan kâr oranının düşme eğilimi, burjuvazinin çeşit-

li kesimleri arasında toplam kâr kütlesinin bölüşülmesi uğruna mücadeleyi de keskinleştirir; büyük sermayenin, orta ve küçük çaplı sermayeyi yutması süreci hızlanır. Tekelleşme, tekel birleşmeleri vb. artar. Burjuvazinin çeşitli kesimleri arasında çelişmeler artar.

Kâr oranının düşme eğilimi emperyalist sermayeyi, işgücünün ve hammaddenin ucuz olduğu ve sermayenin organik bileşiminin, emperyalist metropollere göre daha düşük olduğu geri ülkelere de daha fazla yöneltir, bu ülkelerde emperyalist sömürü yoğunlaşır. Bu emperyalist ülkelerle, emperyalizme bağımlı ülkeler arasındaki zıtlıklar keskinleşir.

Kapitalistler bunun dışında, kâr kütlesini yükseltmek için, üretimin çapını sürekli genişletir; belli bir noktadan itibaren ödeme yeteneğine sahip talepten fazla üretim gündeme gelir. Aşırı üretim krizleri oluşur. Bu bunalım dönemlerinde kâr oranının düşme eğilimine bağlı sonuçlar çok daha keskin bir biçimde yaşanır.

Kâr oranının düşme eğilimi yasası, burjuva toplum düzeninin, belirli bir gelişme aşamasında, üretici güçlerin mümkün olan en hızlı gelişmesinin önünde engel olduğunu açıkça gösterir.

Kapitalist Ekonominin Ayrılmaz Yol Arkadaşı: DEVREVİ EKONOMİK KRİZ

Günlük yaşamda umutsuz bir durumu, bir yoksunluğun veya umarsızlığın yarattığı bir iç sıkıntısını, bir ruhsal gerginlik durumunu ifade etmek için kullanılan kriz (buhran, bunalım) kavramı, kapitalist ekonominin de –belirli süreler içinde hep yeniden (devrevi olarak) ortaya çıkan– bir durumunu anlatmak için kullanılır.

Kapitalizmin devrevi ekonomik krizleri, aşırı üretim krizleridir. Krizin en belirgin özellikleri pazara sürülen metaların alıcı bulamaması, satılabilen / satın alınabilenden çok daha fazla üretilip pazara sürülmesi, bunun sonucunda depolarda mal fazlasının istiflenmesi; başta küçük ve orta boyda üreticiler olmak üzere “iflaslar”ın artması, üretimin zorunlu olarak kısılması, çok sayıda işçinin işten çıkarılması, işsizliğin boyutlarının hızla büyümesi, ticaretin sarsılması, kredi ilişkilerinin bozulması, kapitalistlerin nakit sıkıntısı içine girmesi ve bir çoğunun vadesi gelmiş borçlarını ödeyemez duruma gelmesi, borsanın büyük değer kayıplarına uğramasıdır. İktisadi kriz uç noktasında ekonominin tüm alanlarını kapsayan iflas dalgasına yol açar.

Kapitalist krizin ekonomik verilerdeki açık göstergesi, bir toplumda “kalkınma hızı” olarak da adlandırılan, gayri safi milli hasıladaki (toplumda bir yıl içinde üretilen tüm değerlerin toplamı) büyümenin eksilere düşmesidir. “Kalkınma hızının” sıfırın altına düşmesi krizin ifadesidir.

Kapitalist ekonominin devrevi krizleri bağlamında birden fazla noktanın bilinçte tutulması gerekir.

« Önce “aşırı üretim” mutlak olarak kavranmamalıdır. Toplumun gerçek ihtiyaçlarına göre değil, yalnızca ödeme yeteneğine sahip talebe oranla bir fazlalık, bir “aşırılık” sözkonusudur. Pazardaki talep (satın alma gücü) pazara sunulan malları alacak boyutta değildir. Kriz kuşkusuz sonuçta en fazla emekçileri etkiler. Kriz sırasında milyonlarca emekçinin hayat standartında düşme olur; ihtiyaçları –satın alma güçleri işsizlik, ücretlerin düşürülmesi vb. yoluyla düştüğünden– diğer dönemlere göre çok daha düşük bir seviyede karşılanır. Bir çok emekçi yoksulluk ve açlık sınırına gelip dayanır. Fakat bu onların ihtiyacını giderecek metaların olmaması değil, aşırı derecede olması sonucu ortaya çıkan bir durumdur. Satın alınacak meta bol miktarda vardır, fakat onu satın alabilecek güç yoktur kitlelerde.

« İkincisi, kapitalizmde ekonomik krizler kapitalist sistemin işleyişinin yasalarının tabii sonucudur. Kapitalizm, meta üretiminin bütün üretimi belirlediği sistemdir. Meta üretimi, daha önceki bölümlerde gördüğümüz gibi, pazara sunulup satılmak –parayla değiştirilmek– üzere yapılan “değişim değeri” üretimidir. Üretilen değişim değerinin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği, başka bir deyimle, pazara sürülen ürünün satılıp satılmayacağı, ancak pazarda belli olur. Üretim birimleri birbirinden bağımsız olarak üretim yaparlar. İhtiyaca göre değil, pazara sunmak üzere üretim yapılır. Üretim yüksek derecede toplumsallaşmış olmasına rağmen, üretim araçları üzerindeki mülkiyet özeldir. Değişik kapitalistler arasındaki rekabet planlı, ihtiyaca göre bir üretime izin vermez. Sermayenin hep daha kârlı alanlara kayma eğilimi, kapitalist üretimin anarşik niteliğiyle birleştiğinde, sermayenin belli alanlarda yoğunlaşmasını ve bu alanlarda aşırı üretimi beraberinde getirir. Bir alandaki aşırı üretim, süreç içinde diğer alanları da etkiler, kriz böylece ortaya çıkar.

Kapitalizmde ekonomik krizleri kaçınılmaz kılan bir başka

yasa, yine daha önce gördüğümüz, sermayenin organik bileşiminin yükselmesi ve kâr oranının düşme yasasıdır. Kapitalistler en yüksek kâr hırsıyla, üretimi sürekli genişletir, tekniğin kullanımını artırır. Hep daha fazla, daha hızlı üreten ve insan emeğinin yerine geçirilen; emeğin üretkenliğini de muazzam ölçülerde arttıran makinelerin üretime sokulmasıyla, işçilerin bir bölümü işsizliğe itilirken, çalışan bölümünün de sömürülme yoğunluğu artırılır. Sermayenin organik bileşiminin yükselmesi ile, yani sermayenin değişmeyen sermaye kesimine yatırılan bölümünün, işçi ücretlerine yatırılan bölümüne göre daha hızlı büyümesi ile, kâr oranı düşer. Bu daha önce gördüğümüz gibi, kâr kütlesinin büyümesinin engeli değildir.

Kâr kütlesini, kâr oranının düşmesine rağmen yükseltmenin en önemli yolu, üretimi genişletmek, pazara daha fazla meta sürmek, daha fazla satış yapmaktır.

Burada şöyle paradoks bir durum çıkar ortaya: Kapitalistler kâr kütlesini yükseltmek için hep daha fazla üretip piyasaya sürerler. Fakat mallarının esas alıcısı olan doğrudan üreticilerin, iş-güçlerini satarak geçinen emekçilerin eline geçen para, üretilen ürün miktarında artmaz. Tersine, sermayenin organik bileşiminin yükselmesine bağlı olarak işsiz kalan kitlelerin satın alma gücünde önemli azalmalar ortaya çıkar. Böylece ortaya mal / meta bolluğunda, alıcı kıtlığı çıkar. Bir yanda kâr hırsıyla daha fazla üretip piyasaya sürme; diğer yanda yine kâr hırsıyla işçi sınıfı ve diğer emekçi yığınların hayat seviyelerinin mümkün olan en alt düzeyde tutulma isteği ve çabası vardır.

Bu her ikisi birleştğinde, gelişmenin belirli bir noktasında pazara sunulan malların satılmadan geri dönmesi, istif edilmesi kaçınılmaz olur. Kriz gündeme gelir.

Stalin bu durumu SBKP/B 16. Kongresine sunduğu raporda şöyle ifade ediyor:

“Ekonomik aşırı üretim krizlerinin temeli, nedeni, bizzat tüm kapitalist ekonomi sisteminde yatmaktadır. Krizin temeli, üretimin toplumsal karakteriyle, üretimin sonuçlarının mal edinilme-

sinin kapitalist biçimi arasındaki çelişkide yatmaktadır. Kapitalizmin bu temel çelişkisinin ifadesi, azami kapitalist kârı elde etmeyi hedefleyen kapitalizmin üretim kapasitelerinin muazzam ölçüde büyümesiyle, yaşam standartları kapitalistler tarafından asgari sınırlar içinde tutulmaya çalışılan milyonlarca emekçi kitlelerinin ödeme gücüne sahip talebinin görece gerilemesi arasındaki çelişkidir.” (Stalin, Eserler, cilt 12, sayfa 211-212, İnter Yayınları, İstanbul, 1992) (açS)

« Üçüncüsü, kriz bir anda ortaya çıkmaz ve aynı anda ekonominin bütün alanlarını kapsamaz. Kriz belli bir süreç içinde olunlaşır. Bütün alanları kapsadığı an, krizin uç noktasıdır. Kriz sanayi alanında önce yeni makina alımlarının, yatırımların durması vb. ile başlar. Tüketim mallarının esas alıcısı olan emekçi kitleler, satınalım güçlerinin düşmesiyle, önce yaşamak için mutlak gerekli olmayan alanlardan kısıntı yaparlar. Örneğin, dayanıklı tüketim malları alımında (buzdolabı, televizyon, çamaşır makinası, araba vb.) ilk kısıntılar görülür. Bu alanlardaki bir sıkışma, bu alanların yeni yatırımlardan vazgeçmesi; işçi çıkarması, üretimi kısıması sonuçlarını verir. Bu alana, teknoloji ve üreten makineler satan alana siparişler durur. Bu alandaki sıkışma ile birlikte, yeni işten çıkarmalar, yeni üretim kısılması sonuçları çıkar. Durumları giderek daha da bozulan ve satın alma güçleri daha da kısıtlanan emekçi yığınlar, yavaş yavaş en gerekli şeylerin (yiyecek, içecek, giyecek, ısınma, okul masrafları vb.) alımında da kısıntıya gitmek zorunda kalırlar. Bu, bu alanlarda da yeni sıkışmalara yol açar. Kapitalistler, krizi borç erteleme, kredi alma vb. yollarla aşmaya çalışırlar. Fakat belirli bir noktada kredi kanalları da tıkanır. İflaslar, küçük ve orta boy işletmelerin büyükler tarafından yutulması, elde birikmiş metallerin çeşitli yollarla yok edilmesi ve tekniğin yenilenmesi ile yeniden bir sıkış krizin sonucudur.

« Dördüncüsü, ekonomik kriz ile siyasi kriz bir ve aynı şey değildir. Kuşkusuz bunlar birbirini etkiler fakat her ekonomik kriz eşittir aynı zamanda bir siyasi kriz eşitlemesi yapılamaz.

Tersi de sözkonusudur. Her siyasi krizin mutlaka bir ekonomik kriz sonucu olması veya bir ekonomik krize yol açması vb. gibi bir otomatizasyon yoktur.

Kriz, kuşkusuz kapitalizmin gerçek yüzünün kitlelerin kendi deneyimleri ile de tanınması için olanakları büyütür. Bu anlamda ekonomik kriz devrimci çalışma ve devrim için imkânları artırır. Fakat her kriz devrime yol açmaz. Bir ekonomik krizin devrime yol açabilmesi için, onun siyasi krizle tamamlanması ve herşeyden önemlisi işçi ve emekçi kitlelerle birleşmiş bir komünist öncünün varlığı gereklidir. Ekonomik kriz, eğer proleterya ve emekçi kitleler, bilinç ve örgütlenme seviyesi açısından, komünist önderlik altında bir devrime hazır değilse, varolan demokrasi kırıntılarının da silinip süpüreleceği faşist yönetimlere yönelmek için de ortamı daha uygun hale getirir.

« Beşincisi, kapitalizmde ekonomik krizleri aşmanın en verimli yollarından biri savaşlardır. Gerici savaşlar, hem elde birikmiş ve kitlenin satın alamadığı ürünleri yoketmenin; hem krizden etkilenen kitlelerin düzene duyabilecekleri nefreti başka hedeflere yöneltebilmenin; hem sanayinin en önemli dallarından biri olan savaş sanayi ürünlerini kullanarak bu alanda üretimin sürmesini, artmasını sağlamanın, böylece diğer alanlarda da bir canlanmanın yolunu açmanın en etkin yollarından biridir. Savaş sonrası dönemler, her zaman yeni atılım dönemleri olmuştur. Bu yüzden kapitalizmin dünya çapında en derin krizlerini yaşadığı dönemler dünyanın gerici savaşlara en yakın olduğu dönemlerdir.

Kapitalizmin hep yeniden ürettiği “devrevi” ekonomik krizlerde, bir krizin başlamasından, diğerinin başlamasına kadar olan zaman kesitine devre denir. Her devre dört aşamadan oluşur:

1. Kriz aşaması: Bu her devrenin ana noktası olan ve yeni bir devrenin de başlangıç noktası olan aşamadır. Bu aşama, pazarlanma alanı bulamayan aşırı meta üretimi, ani fiyat düşüşleri,

kitle halinde iflaslara yol açan ödeme aracı eksikliği ve borsa çöküşü, üretimin önemli çapta kısılması, işsizliğin hızla artması, ücretlerin olağanüstü düşüşü vb. ile belirlenir.

2. Durgunluk aşaması: Bu aşama, devrenin kriz aşamasını izleyen aşamadır. Bu aşamada sanayi üretimi durgundur; meta fiyatları oldukça düşüktür, ticari faaliyette de durgunluk gözlemlenir, para sermaye henüz yeni yatırımlara yönelme konusunda çekingen, bekleyen bir tavır sergiler. Durgunluk döneminde, bunu izleyen canlanma ve kalkınmanın ön koşulları yaratılır. Biriktirilmiş meta stokları kısmen tahrip edilir, kısmen düşük fiyata satılır. Sermaye sahipleri üretim giderlerini düşürerek durgunluktan çıkış yolu bulmaya çalışırlar. Bu kapitalistleri, emeği daha yoğun bir şekilde sömürmeye zorlar. Bunun en etkin yolu, yeni tekniğin devreye sokulması, emek üretkenliğinin yükseltilmesidir. Birçok kapitalist işletmenin batması ve geri kalanların tekniğini yenilemesi ile durgunluk döneminden çıkmanın yolu açılır. Yeni tekniğin devreye sokulması, makine üreten işletmelerin yeni siparişler alması, onların da hammadde ve her türden malzeme gereksiniminin artması anlamına gelir. Ekonomik gelişme yukarıya doğru bir hareketlenme gösterir. Canlanma başlar.

3. Canlanma aşaması: Devrenin bunalımı atlatan işletmelerinin üretimi genişletmeye başladıkları aşamasıdır. Üretim yavaş yavaş artar. Fiyatlar ve kârlar artar.

4. Kalkınma aşaması: Devrenin, üretimin bir önceki devrenin bunalımdan önceki en yüksek seviyesini aştığı aşamasıdır. Bu dönemde fiyatlar yükselir, tüccarlar fiyatların daha da yükseleceği umuduyla, mümkün olduğunca daha fazla meta satın alırlar. Talep sanki sınırsız gibi görünür. Üretim sürekli genişler. Bankalar sanayici ve tüccarlara kolayca kredi imkânı sağlarlar. Bütün bunlar üretimin, ticaretin, ödeme gücüne sahip talebin ötesinde genişlemesine yol açar. Bu aşamanın en uç noktasına (patlama / boom) ulaştıktan sonra, üretimde yine gerileme baş-

lar, yeni bir krize doğru giden yola girilir. Kalkınma hızı gerilemeye başlar. Belli bir noktadan itibaren yeni bir kriz dönemi başlar. Devre, tabii ki yeni bir düzeyde tekrarlanır.

Her kriz ve her kriz sonrasında daha geniş kapitalist üretim, daha sonraki daha derin bir krizin zeminini yaratır. Bunun sonucu, kapitalizmin gelişmesiyle birlikte onun tahrip gücünün daha da artmasıdır. Kapitalizmin kaçınılmaz yol arkadaşı olan ekonomik krizleri tarihe gömmenin bir tek yolu vardır:

Kapitalizmi ortadan kaldırmak!

ÜCRET

Ücret; ister marksist, ister burjuva politik ekonomisi olsun, politik ekonominin temel kavramlarından biridir.

Burjuvazinin egemen olduğu normal gündelik yaşamda ücret kavramı “1- Bir hizmetin karşılığı olarak para ya da mal” ya da “2- Bir malın, bir hizmetin parasal karşılığı” (Bkz. Büyük Larousse, Milliyet Yayınları, cilt 23, sayfa 12012) olarak kullanılır.

Aslında ücret kavramının bu şekilde kullanılması en baştan sömürüyü gözlerden gizler. Öyle ya eğer ücret gerçekten de “Bir hizmetin karşılığı olarak ödenen para ya da mal” ise, hizmeti sunan ücret ile hizmetinin tam karşılığını alıyorsa, ortada sömürü yoktur. Birileri hizmet sunmuştur ve ücret ile bu hizmetinin karşılığını almıştır. Bu alışveriş eşdeğerlerin değiş-tokuşudur. Ne kâr, ne de sömürü söz konusudur.

İkinci tanımda ise ücret kavramı ile fiyat kavramı aynılaştırılmaktadır. Herhangi bir mal veya hizmetin değerinin para cinsinden ifadesi olan fiyat, burada ücret olmaktadır. Burada da yine sömürü mekanizmasının gözlerden gizlenmesi; işçilere ödenen ücretlerle, işgücü dışındaki tüm metalara ödenen fiyatlar bir ve aynı kategori içine sokularak, işgücünün değer - artıdeğer yaratan tek meta olduğu gerçeğinin üzerinin örtülmesi söz konusudur. Günlük kullanımdaki bu yanlışlıklar gerçekte burjuvazinin, dolayısıyla onun politik ekonomisinin egemenliğinin sonucudur.

Marksist politik ekonomi, ücret kategorisini, işçilerin patronlara sattıkları işgüçleri karşılığında kendilerine çeşitli biçimlerde patronlar tarafından ödenen para olarak tanımlar. Yani çalışma ücreti (iş ücreti), gerçekte işgücünün fiyatıdır. (Daha önceki

bölümelerde, fiyatın, herhangi bir metanın değerinin para cinsinden ifadesi olduğunu görmüştük.)

İşgücünün fiyatı, diğer tüm metaların fiyatından farklıdır. Pazarda satın alınan her metanın fiyatı –belirli dalgalanmalar ve kuraldışıları dışta tutulduğunda– o metanın gerçek değerini ifade eder. İster kısa süreli tüketim maddeleri (yiyecek, giyecek vb.), ister orta vadeli tüketim maddeleri (beyaz eşya vb.), isterse üretim araçları (makineler vb.) olsun, farketmez. Bunların ortalama fiyatları gerçek değerlerinin para olarak ifadesidir.

Sözkonusu olan çalışma ücreti olduğunda iş değişir. Patronlar işçilere çalışmaları karşılığında ücret adını verdikleri bir para öderler. Ve yüzeysel bakıldığında verilen bu para, aynı diğer metalarda olduğu gibi, işçilerin çalışmasının fiyatı, onun tam karşılığı imiş gibi görülür. İşçiler, çalıştıklarında emek sarfederler. Ücret, sanki bu harcanan emeğin karşılığı, onun fiyatıymış gibi görünür. Bu bir yanılsamadır. Gerçekte işçilere ödenen para (çalışma ücreti), işçilerin üretim sırasında harcadıkları tüm emeğin karşılığı değil, onun ancak bir bölümünün karşılığıdır. İşçiler, üretim süreci içinde emek harcayarak üretimine katıldıkları metaya değer katarlar. Kattıkları değer miktarı, ücret olarak onlara ödenen paranın ifade ettiği değerden çok daha yüksektir. Patronlar, işçilere gerçekte yalnızca onların yeniden üretime katılabilmesi için gerekli olanı, onların işçi olarak hayatlarını sürdürebilmeleri için mutlaka gerekli olanı öder. Bu işçilerin üretilen metaya kattıkları değer yalnızca küçük bir bölümdür. (Patronların işçilere ödemeyip, el koydukları bu değer bölümüne “artıdeğer” dendiğini, bunun kârın kaynağı olduğunu daha önceki bölümlerde görmüştük.) İşçilerin patronlara ücret karşılığı sattıkları şey, gerçekte onların çalışma yetisidir; emek harcayarak üretilen metaya değer katma yetisidir, işgücüdür. İşgücünü, onun hep yeniden üretilmesi için gerekli bir ücret karşılığı satın alan patron, onu çeşitli yöntemlerle son sınırına dek kullanarak onun sayesinde yaratılan ve kendisinin el koyduğu artıdeğeri mümkün olan en büyük ölçüde arttırmaya çalışır.

Kapitalist ekonominin savunucuları, propagandacıları ücreti hep emeğin karşılığı imiş gibi gösterirler. Sınıf bilincine sahip olmayan geniş işçi yığınları için de durum böyledir. Geniş işçi yığınları da ücreti emeklerinin karşılığı olarak görürler. Gerçekte ise ücret harcanan ve değer yaratan tüm emeğin karşılığı değil, yalnızca işgücünün fiyatıdır.

Çalışma Ücretinin Temel Biçimleri

Çalışma ücretinin temel biçimleri 1. Zaman başına ücret ve 2. Parça başına ücret (akort ücreti) biçiminde ikiye ayrılır.

Zaman başına ücret, işçinin aldığı ücretin doğrudan doğruya çalışılan zaman süresine göre belirlendiği çalışma ücreti biçimidir.

Burada a) saat ücreti b) günlük ücret (buna yevmiye de denir) c) haftalık ücret d) aylık ücret olmak üzere dört ücret biçimi vardır. Bunlardan sanayide en yaygın olanı aylık ücrettir. Patronların ücreti, işgücünü kullanmadan önce değil, kullandıktan sonra ödedikleri gözönüne alındığında, onlar için en kârlı ücret biçimi, aylık ücret biçimidir. Bu halde, işçi bir ay boyunca “bedava” çalıştıktan sonra, ay sonunda geçmiş tüm bir ayın karşılığı olan ücretini alır. Aylık ücrette de, genelde iş saatleri oynak olduğu, normal iş günü dışında mesailer olduğu vb. yüzünden saat ücreti (yani işgücünün bir saat kullanımı için ödenen para) hesaplamada temel alınır.

Saat ücreti ne kadar düşük ve emeğin üretkenliği ne kadar yüksek olursa, patronların el koyduğu artıdeğer de o kadar yüksek olur. Bu yüzden emek üretkenliğinin sürekli yükseltilmesi ve saat ücretinin mümkün olan en alt seviyede tutulması patronların çıkarıdır.

Aylık ücretin saat bazında hesaplanmayıp kesin bir rakam olarak tespit edildiği hallerde, iş günlerinin mümkün olduğunca uzun tutulması; haftalık işgünü miktarının da mümkün olduğunca fazla olması (örneğin yalnızca bir gün hafta sonu tatili, ya da hiç hafta sonu tatili olmaksızın çalışma) patronların çıkarıdır.

Parça başına ücret, işçinin ücretinin doğrudan onun belirli bir zaman birimi içinde ürettiği ürünlerin, ya da tek tek ürün parçalarının miktarına, ya da yerine getirilen işlemlerin miktarına bağlı olduğu ücret biçimidir. İşçi ürettiği parça veya yaptığı işlem sayısına göre ücretlendirilir.

Parça fiyatının saptanmasında kapitalist birinci olarak işçinin günlük ücretinden ve ikinci olarak işçinin işgünü süresinde ürettiği ürünlerin (ya da tek tek ürün parçalarının) miktarından yola çıkar. Parça başına ücretlendirmede patronlar kural olarak genellikle en hızlı ve en verimli çalışan işçinin ürettiği ürün miktarını ücret için norm haline getirirler. Parça başına ücrette (ki buna akort ücreti veya götürü ücret de denir. Akort ücreti daha çok sanayi kuruluşlarında ve yapılan işlerin iyice bölünmüş olduğu koşullarda kullanılırken; götürü ücret, baştan sona bir veya birkaç işçinin yaptığı işler için ödenir.) görünürde işçiye, kendi emeği üzerinde daha fazla hak sahibi olduğu düşüncesini verebilir bir ücret biçimidir. Görünürde, işçi çok kazanmak istiyorsa, daha hızlı ve verimli çalışmak “özgürlüğüne”, norm olarak kabul edilmiş hız ve verimin üzerine çıkma özgürlüğüne sahiptir!

“Akort ücreti zaman başına ücretten daha da büyük ölçüde, sanki işçi kapitaliste işgücünü değil de emeğini satıyormuş ve bunun karşılığında da üretilen ürünlerin miktarıyla uyum içinde tam ücretini alıyormuş gibi bir görünüm ortaya çıkarır.” (Politik Ekonomi, Ders Kitabı, cilt I, s. 175, İnter Yayınları, İst. Ocak 1992)

Akort ücreti gerçekte işçiler arasında rekabeti daha fazla körükleyerek, emek yoğunluğunun sürekli artmasına yol açar.

Nominal Ücret ve Gerçek Ücret

Ücret konusunda yapılması gereken önemli bir ayırım nominal ücretle, gerçek ücret arasındaki ayırmadır.

Nominal ücret, para olarak ifade edilen çalışma ücretidir; bu, işçinin patrona sattığı işgücü karşılığında aldığı para miktarıdır. İşçi şu ya da şu kadar saat ücreti almaktadır; eline geçen aylık

ücret şu kadardır! Nominal ücret, işçinin eline geçen para miktarının adıdır.

Nominal ücret, tek başına işçinin gerçek ücret düzeyi hakkında bilgi vermez. Temel sorun bu nominal ücretin satın alma gücünde yatmaktadır. Ücretin düzeyi hakkında bilgi veren şey, işçinin eline geçen (“nominal ücret”) parayla satın alabileceği ihtiyaç maddeleri ve hizmetlerin miktarıdır. Aynı dönem içinde temel ihtiyaç maddelerinin (örneğin yiyecek, giyecek, yakacak vb.) ve hizmetlerin (taşımacılık, okul, hastane vb. masrafları) fiyatları, emekçilerden kesilen doğrudan vergiler ve dolaylı vergiler artarken nominal ücret değişmeden kalırsa, gerçekte işçinin ücreti karşılığı satın alabileceği meta ve hizmetler azalıyor, işçinin ücreti azalıyor demektir. Çalışma ücreti, nominal ücretin artması durumunda bile, aynı dönemde zorunlu geçim masrafları nominal ücretin artmasından daha hızlı artıyorsa, düşme gösterebilir.

Gerçek ücret, işçinin zorunlu geçim araçlarında ifade edilen ücrettir; bu, işçinin eline ücret olarak geçen para karşılığında ne kadar ve hangi kullanım mallarını ve hizmetlerini satın alabileceğini gösterir.

Nominal ücret yükselirken, gerçek ücretin düşmesi, işçi sınıfının geniş kitlesi açısından her gün yaşanan bir gerçektir. Marx’ın bundan yüzelli yıl önce ortaya koyduğu “Kapitalist üretimin genel eğilimi ortalama ücret standartını yükseltmek değil, bilakis düşürmektir.” tespiti, “globalleştiği” ve bu yüzden de temel özellikleri değiştiği üzerine çok ahkâm kesilen emperyalist kapitalist ekonominin bütünlüğü içinde ele alındığında, bugün de geçerliliğini korumaktadır. Bir meta olarak işgücünün değeri, diğer metaların fiyatlarından farklı olarak, genelde değerinden aşağıya doğru sapma gösterir. Bunun temel nedeni işçiler arasındaki öldüresiye rekabet, emperyalizm tarafından hep yenden üretilen yedek sanayi ordusunun (işsizler) varlığıdır.

İşçi sınıfı içinde, gerek dünya düzeyinde genel olarak, gerekse tek tek ülkeler bazında ele alındığında, gerçek ücreti yükselen kü-

çok bir kesim vardır. İşçilerin büyük kitlesinin gerçek ücretlerini düşürme ve bağımlı ülkelerin emperyalist metropollerce yağmalanması sonucu elde edilen ekstra kârların bir bölümünün kullanılması yoluyla satın alınan bu imtiyazlı kesim işçi aristokrasisidir. Burjuvazi işçi sınıfının bu kesimini, büyük işçi kitlelerinin bilincini karartmak içinde, sınıf barışı ve işbirliği, sömürücüler ve sömürülenler arasında çıkar ortaklığı propagandasını yapmak için kullanır.

Ücretler bağlamında bilinmesi gereken bir başka gerçek de şudur: Tek tek ülkelerdeki işçi ücretleri arasındaki farklılığın maddi temeli, değişik ülkelerdeki işgücünün değerinin farklılığıdır. Her ülkede işgücünün değerini belirleyen koşullar farklıdır. Ücretlerin tek tek ülkelerde değişik olmasının temeli budur. Çeşitli ülkelerdeki çalışma ücretleri karşılaştırılırken, işgücünün değer büyüklüğünü şu veya bu yönde etkileyen tüm etkenler mutlaka hesaba katılmalıdır: İşçi sınıfının biçimlenmesinin tarihsel koşulları ve gereksinimlerinin oluşmuş düzeyi (örneğin emperyalist ülkelerin büyük çoğunluğunda, çalışma yılı içinde iki-üç haftalık tatil işçi sınıfının geneli açısından “gereksinim” haline gelmiştir, emperyalizme bağımlı ülkelerde işçilerin büyük çoğunluğu için bu şu anda ücreti belirleyen genel gereksinim düzeyine gelmemiştir); işçinin eğitilmesi için yapılan harcamalar (bu emperyalist ülkelerde, bağımlı ülkelerle karşılaştırılmayacak düzeyde yüksektir); kadın ve çocuk emeğinin rolü; emek üretkenliği (bu da emperyalist ülkelerde, bağımlı ülkelerle karşılaştırılmayacak derecede yüksektir); iş yoğunluğu, günlük kullanım mallarının fiyatı vb. vb.

Emperyalist ülkelerle, bağımlı ülkeler işçi sınıflarının nominal ve gerçek ücretlerini karşılaştırıp, emperyalist ülkelerdeki yüksek yaşam standartından bu ülkelerdeki işçilerin de biraz yararlanmasını, bu ülkeler işçi sınıfının büyük çoğunluğunu “satın alınmış” “işçi aristokrati” ilan etmek için kullanan kimi üç dünyacı “teorisyen”ler, gerçekte bu ülkelerdeki sömürü olgusunu

gözlerden gizleyen ve proleter devrimi imkânsız kılan bir konumdadırlar.

Bağımlı ülkelerde ücret düzeylerinin emperyalist ülkelerdekine göre çok düşük olması gerçeği, emperyalist ülkeler işçi sınıfının işçi sınıfı olmaktan çıktığı, artık sömürülmediği vb. anlamına gelmiyor!

Ücretin Sınırları

Her ülkede proletarya ile burjuvazi arasında ücret konusunda sürekli bir mücadele yaşanır. Bu mücadeleler sonucu, değer yasası temelinde belirli bir ücret düzeyi ortaya çıkar.

Çalışma ücreti, daha önce de belirttiğimiz gibi, genelde işgücünün değerinden aşağıya doğru sapma gösterir. Ancak ücretin işgücünün değerinden sapsmalar göstermesinin de sınırları vardır.

Kapitalizmde ücretin asgari sınırı, saf fiziki koşullar tarafından belirlenir: İşçi yaşayabilmesi ve işgücünü yeniden üretebilmesi için mutlak gerekli olan belirli bir miktar geçim aracına ve hizmete sahip olmak zorundadır.

“İşgücünün fiyatı bu asgariye düşerse, bu durumda değerinin altına düşer, çünkü böyle sadece dumura uğramış bir biçimde ayakta kalabilir ve gelişebilir.” (Karl Marx, Kapital, cilt 1, s. 181, aktaran Politik Ekonomi, Ders Kitabı, cilt I, s. 186) (aoç)

Ücretin bu sınırın da altına düşmesi, işgücünün fiziksel olarak hızla tahrip olması, işçi nüfusun ‘doğal ayıklanma’nın acımasız yasalarına terkedilmesi anlamına gelir. Kitlelölölmler, ortalama yaşama yaşının düşmesi vb. gündeme gelir.

Ücretin azami sınırı ise, kapitalizmde, işgücünün değeridir. Ortalama ücret düzeyinin bu üst sınıra ne kadar yaklaşacağını tek belirleyecisi vardır: Sınıf mücadelesi!

FİYAT VE FİYATIN BELİRLENMESİNDE PAZARIN ETKİSİ

Kapitalist üretim sisteminde fiyat kavramı, metaların (ve hizmetlerin) değerinin para olarak ifadesidir. Herhangi bir metanın (değişim) değerinin, o metanın içinde birikmiş, ortalama toplumsal emek değerine eşit olduğunu görmüştük. Bu değer, o metanın üreticisi dışındaki insanların kullanacağı bir meta olarak onların eline geçene kadarki dönemde birikmiş tüm emeği kapsadığını görmüştük. Bunun içinde metanın hammaddesinin çıkarılması, taşınması vb. sürecinde yaratılan değer vardır, hammadde işlenirken, meta haline getirildiği dönemde ona doğrudan katılan değer vardır; üretim sürecinde kullanılan makinelerin, tüketilen enerjinin, fabrikanın değerinin, fabrikanın üzerinde bulunduğu toprağın rantının o somut metaya yansıyan değer bölümü vardır; üretim sürecinden, tüketiciye varana kadar geçen süreçte gerekli işlerin yapılması sırasında oluşan değer bölümünün –taşımacılık, reklam, tüccar kârı vb. vb.– yansımaları vardır. Yani piyasaya ya da pazara satış için sunulan bir meta veya hizmetin değeri, çok karmaşık bir toplumsal değerler toplamıdır. Fiyat ise bu değer, para olarak, para cinsinden ifadesidir. 1 kilo elma ile bir litre sütün fiyatı diyelim ki 1 milyon lira ile –yani aynı fiyatla– ifade ediliyorsa, bu (normal şartlarda) onların her ikisinin de içinde billurlaşmış ortalama toplumsal emeğin birbirine eşit olduğunu ifade eder.

Kapitalist ekonomide, fiyatın söz konusu olduğu yerde bir

alış-veriş, değiş-tokuş, bir el değiştirme söz konusudur. Bu yüz-
den fiyat metaların (ve hizmetlerin) alınıp satıldığı pazarla sıkı
sıkıya bağlı olan bir ekonomik kategoridir.

Pazar, metaların el değiştirdikleri, tüketici tarafından “satın
alındıkları” alandır. Yani değerin “gerçekleştiği” (satılma yolu-
la tüketiciye ulaştığı) alandır. Kuşkusuz pazar, tüketicilerin alım
gücü, pazara sunulan (“arz edilen”) metaların, o metalara olan
taleple oranı vb. metaların fiyatının belirlenmesinde önemli bir
rol oynar. Fakat, burjuva iktisadı pazarın fiyatların belirlenme-
sindeki rolünü o kadar büyütür ki, sonuçta ortaya, fiyatın bütü-
nüyle keyfi, yalnızca, pazarın “temel yasası” olan “arz-talep ya-
sası” tarafından belirlendiği, fiyatın, üretim süreci ile, onun için-
de birikmiş değerle vb. vb. fazla ilgisi olmadığı teorisi çıkar or-
taya.

Buna göre piyasada az olan ve kendisine talep çok olan meta-
nın fiyatı, dolayısıyla değeri; piyasada çok olan, fakat kendisine
talep az olan metadan düşüktür. Kuşkusuz bu tespitte önemli öl-
çüde doğruluk payı vardır. Ancak bu tespitler, pazarın fiyat be-
lirlemede tek etken olduğunu iddia ettikleri noktada yanlıştır.
Çünkü pazarın “arz-talep” yasası, fiyatın belirlenmesinde, her-
hangi bir metanın gerçek değerinin ne kadar üzerinde veya altın-
da satılacağını belirlemede rol oynarlar fakat bu oynamalar ge-
rek üste ve gerekse alta doğru uzun süre çok büyük oranda ola-
maz. Uzun sürede bütün metalar, pazarda gerçek değerlerinden
fazla büyük olmayan sapmalar içeren fiyatlarla alınır-satılırlar.
Kapitalist ekonomide pazar, arz fazla-talep az olması nedeniyle
bir süre değerinin altındaki fiyatlarla işlem gören meta fazlası-
nın pazardan çekilmesini zorlar. Kapitalist ekonomide amaç
maksimum kâr olduğu için, metası değerinin altında fiyatla iş-
lem gören sermaye, daha kârlı alanlara, anda en kârlı olan alana
kayar. Bu şekilde söz konusu meta arzı fazlalığı ortadan kalkar.
Bu kez daha önceki evrede en kârlı olan alanlarda sermaye yı-
ğılması --dolayısıyla arz fazlası doğar. Aynı oyun yeniden başlar.

Pazarın “arz-talep yasası” bu yüzden fiyatların ne esas, ne tek belirleyicisidir. O, yalnızca plansız kapitalist ekonomide, sermayenin belli alanlarda yığılmasını engelleyen bir düzeltici işleve sahiptir. Metalar uzun evrede pazarda kendi gerçek değerleri etrafında alta ve üste az miktarda sapma gösteren fiyatlarla satın alınır-satılırlar.

Sosyalist, planlı ekonomilerde “pazar ekonomisi”nin kuralları geçerli değildir.

Sosyalist üretim, kapitalist meta üretimini sıfırlamak; kâr amacıyla satmak için değil, var olan toplumsal ve bireysel ihtiyaçları karşılamak için planlı üretmek; sürekli artan maddi ve manevi ihtiyaçları en iyi şekilde karşılamak için üretimin adıdır. Kapitalist toplumun bağrından çıkıp geldiği şekliyle sosyalist toplumlar başlangıçta ve belli bir süre, meta üretimini bütünüyle ortadan kaldıramazlar. Egemen olan planlı sosyalist üretim yanında, belli bir süre küçük ve orta çaplı kapitalist üretime göz yummak zorunda kalırlar. Fakat sosyalist üretime paralel olarak yürüyen kapitalist üretimin sürekli daraltılmasına, en sonunda tümüyle ortadan kaldırılmasına yönelik tedbirler alırlar. Küçük ve orta çaplı kapitalist işletmelerin metalarının fiyatlarının belirlenmesinde pazar yine önemli rol oynar. Fakat fiyatların gerçek değerinin çok üstüne çıkmaması için devlet müdahaleci olur.

Fiyatlar, sosyalist ekonomide esasta devletin ekonomiyi yöneten kurumlarınca saptanır ve ekonominin yönetim aracı olarak işlev görürler.

Fiyatın belirleyici temelinin bir meta içinde billurlaşmış tüm ortalama toplumsal emek olduğu tespiti, kapitalist ekonomide, kimi ünlü sanatçıların değerinin çok üstünde spekülasyon ve yatırım aracı olarak işlev gören sanat eserlerinin fiyatlarının belirlenmesinde, diğer yandan toprak, arsa gibi doğal ürünlerin fiyatlarının belirlenmesinde doğrudan geçerli değildir. Bütün bu ilişkiler kapitalist ekonomi içinde çok dolaylı olarak değer teorisi üzerinden açıklanabilirler.

Fiyatlarla ilgili olarak kullanılan çeşitli kavramların anlamları şöyledir:

Maliyet fiyatı: Bir metayı (veya hizmeti) üretmek için ve satışa sunmak için gerekli giderlerin tümü olarak adlandırılır. Bu “giderler” içinde üretim sürecinde işçilerin işgücünün ödenmeyen bölümü olarak el konulan “artıdeğer” yoktur. Bu, kapitalist muhasebede “kâr” olarak görülür. Böylece kârın kaynağının gerçekte işçilerin alınteri olduğu gözlerden gizlenir.

Toptan satış fiyatı: Bir metanın fabrikadan, aracı, toptancı, satıcıya satılışındaki fiyatı. Bu fiyat içinde artıdeğerin sanayici kapitaliste + toprak rantına giden kesimi vardır. Bu, görünürde maliyet fiyatına eklenen bir sanayici kârı ile belirlenir.

Perakende satış fiyatı: Toptan satış fiyatının üzerine görünürde ticari sermaye kârının eklendiği fiyattır. Ticari sermaye kârının kaynağı da, üretim ve metanın tüketiciye ulaştırılması sürecinde çalışan insanların emeklerinin karşılığının el konulan bölümüdür. Artıdeğerdir. Meta tüketiciye bu fiyat üzerinden ulaşır.

Tekel fiyatı: Bir alanda pazarın tümünü veya önemli bölümünü elinde tutan tekellerin (veya tekel birliklerinin; örneğin petrol alanında OPEC), bu konumlarını kullanarak tüketiciler aleyhine gerçek değer çok üzerinde belirledikleri satış fiyatları. Tekel konumu, bazen de piyasadan küçükleri silip atmak ya da daha küçük bir tekeli iflasa sürükleyip yutmak için kısa süreli “damping fiyatları” uygulaması için kullanılabilir. Bu durumda “dampinge” uğrayan metalar, bir süre gerçek değerlerinin altında fiyatlarla satılır. Bu fiyat politikası, kısa süre açısından “tüketicilere” yarar görünür; uzun süre açısından, kapitalist ekonominin düzenleyicilerinden biri olan rekabetin iyice sınırlandırılmasına yol açtığı için, sonuçta uzun evrede tüketicilerin aleyhinedir.

Fiyat makası: İki grup ürünün fiyatlarının birbirinden giderek uzaklaşmasına verilen addır. Kapitalizm bu noktada, tarım ürünleri ve hammaddelerin fiyatlarının, işlenmiş sanayi ürünleri fiyatlarına göre çok daha yavaş gelişmesi ile belirlenir. Fiyat ma-

kası, sürekli olarak işlenmiş sanayi ürünleri lehine açılmaktadır. Bunun uluslararası ticari ilişkiler açısından sonucu, genelde tarım ve hammadde ürünleri ihracına dayalı ekonomilere sahip bağımlı ülkelerin, emperyalizmle ekonomik bağımlılıklarının sürekli artması; borçların sürekli artması; bu ülkelerin emperyalist ülkelere aldıkları “kredilerin” birçok halde birikmiş borç faizi olarak emperyalist “alacaklılara” geri dönmesidir. Durum o hale gelmiştir ki, emperyalist devlet ve kredi kurumları, zaten iflas durumunda olan ve borçlarını ödeme şansı sıfır olan “en az gelişmiş” devletlerin borçlarını bir kereye mahsus olmak üzere sıfırlamayı ciddi olarak tartışmaktadırlar.

Destek fiyatı: Özellikle tarım kesimindeki üreticilerin gelirlerini belirli bir düzeyde koruyabilmeleri amacıyla, ürünlerini onun altında satamayacakları fiyat. Bu fiyat bugün kapitalist ülkelerde de devlet tarafından belirlenmektedir. Üreticiler serbest pazarda bu fiyatın üstünde veya bu fiyata satamadıkları bütün ürünlerini sözkonusu fiyata devlete satmaktadır. Bugün bütün emperyalist-kapitalist ülkelerde, tarımın tümünden ortadan kalkmasını engellemek için; bunun yanında belirli sanayi dallarında da üretimin durmasını engellemek için (örneğin Almanya’da kömür sanayii) bu tip “destek fiyatları”, “destek alımları” yapılmaktadır. Bu gerçekte “ideel tüm kapitalist” olan devletin, tüm kapitalist sınıfın çıkarları adına, bir alandan diğer alana kaynak-kâr-artıdeğer transferidir. Ülkemizde de belirli tarım ürünlerinde bilindiği gibi “taban fiyatı” uygulanmaktadır. Burda devlet, ürünün daha altında satılamayacağı bir fiyat tespit etmektedir. Fakat devlet bir çok halde, elde kalan ürünün tümünü sözkonusu fiyattan alma taahhüdünü yerine getirmediği, aldığı ürünün fiyatını zamanında ödemediği vb. için, aslında köylüye destek olması gereken bu uygulama, aracı tüccara üzerine fazla çıkmayacağı bir fiyatı belirleyerek yardımcı olma işlevini görmektedir.

Fiyat indirimi: Özellikle perakende satışlarda, genelde eldeki stokları eritmek, depolarda yeni metalara yer açabilmek için bir

malın fiyatının daha önce ilan edilmiş düzeyinin altına indirilmesidir. Bütün emperyalist-kapitalist ülkelerde, genellikle mevsim değişiklikleri dönemlerinde “mevsim sonu satışları” adı altında özellikle tekstil alanında yaşanan bir olgudur.

Fiyat ayrımı: Aynı meta veya hizmetin değişik bireylere ve tüketici gruplarına değişik fiyatlarla sunulmasının adıdır. Bu, esas olarak tekelleri kapitalizmin ürünüdür. Satıcı tüketici pazarına ne ölçüde egemense, o ölçüde fiyat ayrımı yapabilecek durumda, şu gruba şu kadara sattığı aynı mal ve hizmeti, şu gruba bu kadara satabilecektir.

Örneğin bugün ülkemizde elektrik enerjisinin kilovat/saat olarak normal hane elektrik kullanımındaki fiyatı; büyük alıcı konumundaki sanayi işletmelerindeki kilovat/saat kullanım fiyatının iki misli kadardır.

Tekel ne kadar güçlü ise, fiyat ayrımının şartları o kadar artar. Tekeller arası rekabet, genelde rekabet, fiyat ayrımındaki büyük farklılıkları azaltan bir rol oynar.

PARA

Bugün dünyaya egemen olan ya da daha doğrusu egemen görünen “para”dır. Kimi kişiler açısından manevi değeri nedeniyle “satılmaz olanlar” dışında hemen herşey para karşılığı alınıp satılır. “Paran varsa her şeydin, paran yoksa bir hiçsin!” bugün normal vatandaşın düşündüğü, duyumsadığı, yaşadığı gerçekliktir. Para sanki kendi başına var olan, insanlığın ortaya çıktığı andan itibaren ortaya çıkmış ve sonsuza dek var olacak sihirli bir şeymiş gibi görünür. Paranın olmadığı veya egemen olmadığı bir düzeni bugün insanların büyük çoğunluğu düşleyecek bir konumda bile değildir. Para üzerine şarkılar söylenir, ağıtlar yakılır, onun “gözü kör” edilir ve insanların günlük hayatı, harcamak için para kazanmak amacıyla didişmeyle geçer durur.

Çok paraya sahip olan fakat çalışmayan, asalak yaşayan bir insan, toplumsal piramitte, kendini zar zor geçindirecek paraya sahip çok kültürlü bir insandan, evine en basit ihtiyaç maddelerini götürebilmek için insanlıkdışı şartlarda çalışmak zorunda kalan bir emekçiden çok daha yukarılarda yer alır.

Marksist politik ekonomi, paranın yüzündeki maskeyi kaldırıp atar, onun gerçek özünü ortaya çıkarır, onun “büyüsünü” bozar. O, paranın ezelden ebede var olan, başı sonu belli olmayan gizemli bir şey olmadığını; paranın, ekonomik gelişmenin belli bir aşamasında insanların yarattığı ve tapındığı “Kutsal İnek” olduğunu ortaya koyar.

Marksist politik ekonomi için para gerçekte, çıkış noktasında

insanlar tarafından üretilen metaların birbiri ile belirli oranlarda değiştirilebilmesinin aracıdır. Daha önceki bölümlerde insanların, üretimin belirli bir aşamasından itibaren yalnızca kendi kullanımları için 'kullanım değerleri' değil, başka ürünlerle değişmek amacıyla 'değişim değerleri' de ürettiklerini görmüştük. Değişmek üzere üretilen ürüne 'meta' isminin verildiğini görmüş ve metaların pazarda değiş-tokuş edildiğini görmüştük. Metaların birbirleriyle belirli oranlarda değiştirilebilmesinin (örneğin 1 metre keten kumaş karşılığında 10 ekmek vb.) temelinde, her metanın içinde var olan ortalama toplumsal emek miktarının yattığını görmüştük. Her basit meta değiş-tokuşunda bir değiştirilmek istenen meta (yani onun değeri) ve onun karşılığında da onunla belli oranda değiştirecek bir başka meta (yani onun değeri) durur. Bir değer, kendine eş bir başka değerle, eşdeğeri ile değiştirilir. Para, bütün metaların birbiriyle belirli oranlarda değiştirilmesini sağlayan, genel eşdeğer rolünü oynayan metadır.

Paranın İşlevleri

Gelişmiş meta üretiminde paranın değişik işlevleri şunlardır:

1. Değerlerin ölçüsü olarak para:

Paranın ana işlevi ve çıkış noktası, metaların değer ölçüsü olarak iş görmesidir. Para aracı olarak birbiriyle değiştirilmek istenen metaların arasına girer. Onun yardımıyla bütün metaların değerinin hesaplanması ve ölçülmesi gerçekleşir. Metaların değerleri, onlar için harcanan ortalama toplumsal emek miktarı, onların üzerine yazılarak ifade edilmez. Örneğin bir ayakkabının fiyatı diyelim ki 5 saatlik toplumsal ortalama emek vb. biçiminde değil, bilmem kaç milyon lira biçiminde ifade edilir. Bunun böyle olmasının nedeni özel meta üreticilerinin yalıtılmışlığı ve parçalanmışlığı koşullarında sözkonusu metanın üretimi için tüm toplumun harcadığı emek miktarının belirlenmesinin

imkansızlığıdır. Bunun yapılabilmesi, ancak merkezi bir planlamaya sahip; kârı değil, emekçilerin sürekli yükselen maddi ve manevi ihtiyaçlarını en iyi biçimde karşılamayı çıkış noktası alan ve her üreticinin kendini bütün bir toplumsal üretimin parçası olarak gördüğü bir toplumda mümkündür. Bundan dolayı, metanın değeri ancak dolaylı olarak değişim süreci içinde, metanın değerinin para cinsinden adlandırılmasıyla, metanın parayla eşitlenmesiyle ifade edilebilir.

Değer ölçüsü işlevini yerine getirebilmek için, paranın bizzat kendisinin bir meta olması, yani bir değere sahip olması gerektiği anlaşılır bir şeydir. Tarihi süreçte altın ve gümüş madeni paralar, genel para birimleri olarak işlev görmüştür. Metalar, değerlerini belirli gümüş ya da altın miktarlarıyla ifade etmiştir. Diyelim ki bir çift ayakkabı bir gram gümüşe eşdeğerde ise ve bir çift ayakkabı ile 10 ekmek eşdeğerde ise, bir ekmek onda bir gram gümüş değerinde olur. Demek ki, para değişik değerlerin birbiriyle değiştirilmesi için aracı rolü oynayacaksa, onun bir çok birimlere bölünebilir olması gereklidir. Bu birimlerin belirlenmesinde para olarak kullanılan metalin ağırlık miktarı çıkış noktası alınır.

Diyelim ki gümüş esas para metalimiz olsun. Bir gram gümüş temel para birimi olsun. Bir gram gümüş eşittir 1 lira olursa, yüzde bir gram gümüşlük para 1 kuruş olur, 100 gram gümüş 100 lira, 1000 gram gümüş 1000 lira vb. olur. Ve o değeri içeren miktardaki her türlü meta ile değiştirilebilir.

Daha önce de görmüş olduğumuz gibi, fiyat metanın değerinin para cinsinden ifadesidir.

Alt birimleriyle birlikte para birimi, fiyatların ölçütü olarak hizmet görür. Fiyatların ölçütü sıfatıyla para, değer ölçüsü sıfatıyla oynadığı rolden ayrı bir rol oynar. Para değer ölçütü olarak diğer metaların değerini ölçer; fakat fiyatların ölçütü sıfatıyla bizzat para metalinin miktarını ölçer. Para metasının değeri, üretimi için gerekli toplumsal ortalama emek miktarının değişmesiyle birlikte değişir. Fakat bu onun fiyatların ölçütü olma işle-

vinde bir etkide bulunmaz. Yüz lira ile alacağınız meta miktarı, para metanın değerinin (bizim örneğimizde gümüşün) düşmesiyle azalacaktır. Fakat 1 lira, bu durumda da 100 liranın yüzde biri olma durumundan çıkmayacaktır.

2. Dolaşım aracı olarak para:

Para kuşkusuz yalnızca metaların değerinin ölçüsü olarak işlev görmez. Onun bu işlevi, metaların birbiriyle değiş-tokuş edilebilmesinin, yani meta dolaşımının ön şartıdır. Meta satıcının elinden alıcının eline geçtiğinde, para da alıcının elinden satıcının eline geçer. Satıcı bu parayla başka metalar alır. Ve bu zincir durmaksızın sürer. Kuşkusuz bu dolaşım sürecinde para en çok el değiştiren meta olarak yıpranır ve örneğin içindeki madenin aşınmasıyla gerçek anlamda değer kaybeder. Fakat buna rağmen, sanki üzerinde yazan –ve ilk anda gerçekten de sahip olduğu– değere sahipmiş gibi dolaşımda işlev görmeye devam eder. Burada artık yavaş yavaş gerçek bir eşdeğer olmaktan uzaklaşma söz konusudur. Tarihi süreçte madeni paralar, giderek gerçek değer olmaktan çıkarak, değer işaretleri haline gelmeye başladı. Bugün madeni paraların gerçek değerleri, onların üzerinde yazılı olan nominal değerden son derece küçüktür. Para dolaşımının büyümesiyle ortaya çıkan kağıt para da bu anormallik çok daha net olarak görülür. Kendisinin gerçek değeri neredeyse sıfır olan kağıt para, süreç içinde kendisi sembol haline gelmiş olan madeni paranın kağıt üzerinde basılmış sembolüdür! Ve dolaşım aracı olarak onun yerini alır.

3. Birikim aracı olarak ya da hazine oluşturma aracı olarak para:

Para, meta üreticisi toplumda zenginliğin ifadesi, zenginliğin cisimleşmesidir. O her zaman istenilen bir başka metaya dönüştürülebilir. Bu yüzden de o dolaşımdan çekilip ilerde kullanılmak üzere biriktirilebilir, hazineye dönüştürülebilir. Meta üreticileri örneğin makinelerini yenileyebilmek için para biriktirirler

ya da emekçiler bir arabaya, bir eve sahip olabilmek için para biriktirebilirler. Bu biriktirilen para, bir süre dolaşımdan çekilir. Bu biçimde biriktirme, banka sermayesinin çok önemli bir rol oynamadığı dönem için tipiktir. Bankaların gelişmesiyle, artık “tasarruf” edilen para da gerçekte dolaşımdaki paradır. Bankalar tarafından kullanılan paradır.

4. Ödeme aracı olarak para:

Metanın alım-satımı peşin parayla değil de, kredi ile ve takitle yapıldığında, para ödeme aracı olarak işlev görür. Burada meta onun fiyatı tamamen ödenmeden el değiştirir, alıcının eline geçer. Ödeme vadeleri geldiğinde, önceden satın alınmış metanın karşılığı olarak alıcı satıcıya ödemede bulunur. Burada genelde metanın fiyatı peşin satışa göre daha yüksektir. Para aynı zamanda vergilerin, kiralarn, toprak rantının vs. ödenmesinde de ödeme aracı işlevini görür.

5. Dünya parası olarak para:

Para yalnızca ulusal pazarlarda değil, uluslararası alanda da dolaşımda işlev görür. Bu işleve dünya parası adı verilir. Tam değerde olmayan madeni paralar veya kağıt para dünya parası rolünü üstlenemez. Dünya pazarında para çıkış noktasındaki soylu metal külçeleri biçimini alır. Dünya pazarında tek tek ulusal para birimleri, doğrudan doğruya o ülkenin altın miktarıyla ifade edilen zenginliği ölçüsünde “değerlidirler”. İlkede, kağıt üzerinde, bugün “dünya parası” için hâlâ çıkış noktası olarak alınan para olan ABD dolarının tümünün karışlığı ABD’de altın külçe olarak olması gerekir. Gerçek durum bu değildir. Fakat ABD’nin ekonomik gücüne duyulan “güvenle” tüm para birimleri hâlâ 1 dolar = şu kadar binde gram altın şeklinde hesaplanmaktadır. Güvenin sarsıldığı hallerde dolar gerilemekte, güvenin yeniden tesis edildiği şartlarda dolar yükselmekte, bütün paralar ona göre dalgalanmaktadır.

Bugün para konusunda bilinmesi gereken en önemli şey şudur: Başlangıçta para, gerçekten de onun üzerinde yazan miktara eşit bir ortalama toplumsal emeğin billurlaştığı bir metadır. Altın, gümüş, bakır madeni paraların üretimi için harcanan ortalama toplumsal emek, üç aşağı beş yukarı o madeni paraların üzerinde yazan değerin ifadesi idi. Gelişmesi içinde paranın bu gerçek bir meta olma özelliği giderek ortadan kalktı. Parayı basıp piyasaya süren devletler, özellikle kağıt para basımı ile, o paranın üretilmesi için gerekli toplumsal ortalama emek miktarının değeri ile, paranın üzerinde yazan değer ifadesinin arasında büyük bir makas açılmasına yol açtılar. Bu bağlamda bugün diyelim ki 500 dolarlık bir banknotun (kağıt para) gerçek üretim değeri belki 1 dolarlıktır! Fakat onunla 500 dolarlık başka metaları satın alabilirsiniz. Ya da gerçek üretim değeri diyelim ki 5 dolar olan bir plastik kartla, o kartın kredi limitine göre milyonlarca dolarlık alışveriş yapabilirsiniz! Bu anlamda bugün para üzerinde yazan miktarda emeğin içinde billurlaştığı bir meta olma konumundan çıkmıştır. Onun üzerinde yazan değere eşit olduğunu, parayı basan merkez bankaları garanti etmektedir. Yani siz eğer bu parayı diyelim ki karşılığı olan altınla değiştirmek isterseniz, merkez bankaları size onun karşılığını altın ya da değerli başka metalar olarak vermeyi garanti etmektedir. Gerçek durumda, bugün dolaşımda olan para herhangi bir ülkede iki üç gün içinde diyelim ki altına çevrilmeye kalkılsa, ekonomi iki üç gün içinde çöker. Eldeki para pul olur!

Sömürüye dayalı sistemin temel direklerinden biri olan para bugün aslında bu sistemin temelinin çürüklüğünü gösteren bir araçtır da. Yeter ki, onun gerçekte devletlerin “bu kağıdın değeri şu kadardır” dediği bir kağıt parçası olarak gerçek bir değerinin olmadığı kavransın, yeter ki bütün gerçek değerlerin gerisinde emekçinin alın terinin, emeğinin durduğu kavransın.

PARA SİYASETİ İLE İLGİLİ KİMİ KAVRAMLAR

Bundan önceki yazımızda kapitalist ekonominin kutsal ineği paranın ne olduğunu ve işlevlerini ele almıştık. Orada da ortaya koyduğumuz gibi para denen nesnenin ardında, o parayı pazara sürme tekeline sahip olan devletler durmaktadır. Piyasada ne kadar para dolaşacağı doğrudan doğruya devlet tarafından, onu bütün sömürücü sınıflar adına temel araç olarak kullananlar tarafından belirlenir. Hakim sınıfların devletin elinde olan para basma tekeli onun ekonominin gereksinmelerine göre şekillenen bir “mali politika“ (ya da para politikası) izlemesinin imkanlarını yaratır. Ve izlenen mali politikaya göre de ortaya emekçi yığınların da durumunu yakından ilgilendiren sonuçlar çıkar. Şimdi bu mali politikalar ve bunların sonuçları üzerine günlük yaşamımıza da girmiş olan kimi kavramların ne anlama geldiğine bakalım.

Kuşkusuz hakim sınıfların mali politikalarının bizim günlük hayatımızda en fazla yansıyanı ve üzerine en çok konuşulana **enflasyondur**. Hatta bilindiği gibi ülkemizde enflasyona özel bir kişilik de kazandırılmış, ona **enflasyon canavarı** denmiştir. Canavar kavramı, bir yandan enflasyonun özellikle geniş halk yığınları açısından yıkıcı sonuçlarını gösterdiği; halk yığınları açısından bir felaket anlamına geldiğini gösterdiği noktada bir gerçeğe işaret eden bir benzetmedir. Fakat diğer yandan canavar kavramı ile enflasyon, bütün canavarlar gibi, insanların, izlenen politikaların vb. dışında, kendiliğinden varolan ve kontrol

edilmesi adeta imkansız olan bir olgu olarak gösterilmekte, bilinçler karartılmaktadır. Enflasyon, kapitalist ekonominin bir ürünüdür; enflasyonist politikalar hakim sınıfların bilinçli olarak izlediği belirli bir mali politikadan başka bir şey değildir.

Enflasyon en kısa tanımıyla, fiyatların sürekli ve az ya da çok önemli oranda bir genel yükselişi olgusudur. Emekçiler açısından sonucu, ellerine geçen parayla -bu paranın mutlak rakam olarak miktarı daha yüksek olsa da- toplumsal zenginliklerden satın alabilecekleri mal ve hizmetlerin miktarının düşmesi, yoksullaşmadır.

Diyelim ki bir ülkede yıllık enflasyon oranı %50 olsun. Bu şu demektir: Bir bütün olarak ele alındığında mal ve hizmetlerin fiyatları ortalama % 50 artmıştır. Eğer işgücünün fiyatı da (yani ücretler de) yıllık enflasyon hızı oranında (bizim örneğimizde % 50) artarsa, o zaman ücretlilerin toplumsal zenginlikten aldıkları pay açısından değişen fazla bir şey olmaz. Onlar ellerine geçen parayla daha önceki hayat standartlarını aynı düzeyde sürdürebilirler. (Burada yaratılan zenginliğin paylaşımındaki dengenin korunması açısından emek verimliliğinin artışı sonucu elde edilen fazlalık oranında bir ücret artışının da olması gerektiğine yalnızca değinip geçiyoruz.) Fakat genelde olan bu değil, işgücünün fiyat artışı oranının (yani ücret artışı oranının), genel fiyat artışları (enflasyon) oranından düşük olmasıdır. Sonuç: Nominal -yani kağıt üzerinde- bir ücret artışı, gerçekte ise ücret düşüştür. İşçinin eline mutlak rakam olarak daha fazla para geçse de, onun eline geçen bu parayla hayat standartını eski düzeyde sürdürmesi mümkün değildir.

Yine örneğimize dönelim. Diyelim ki genel enflasyon oranının %50 olduğu bir ülkede, ücretler yüzde 25 artsın. Ayda 100 milyon TL alan bir işçi varsayalım. Bu işçinin eline %25 zamlı 125 milyon TL geçecektir. Fiyatların ortalama düzeyinin yarı yarıya yükseldiği bir ortamda, ücretin dörtte bir oranında yükseltilmesi; gerçekte ücretlinin hayat seviyesinde bir gerileme

demektir. O bir yıl önce 100 milyon TL karşılığı satın alabileceği mal ve hizmetleri; bir yıl sonra 125 milyon TL ile satın almayacak, satın alabileceği mal ve hizmetlerde bir düşüş olacaktır. Enflasyon en fazla emekçileri vuran bir ekonomik olgudur.

Teknik açıdan enflasyonun kaynağında hakim sınıfların devletin para politikası yatar. Devlet çeşitli nedenlerle (bütçe açıklarını kapamak, borç ödemek, ekonomiyi canlandırmak vb.) yeni para basmak ve piyasaya sürmek yoluyla, piyasada dolaşan para miktarını, üretim artışının gerektirdiğinden daha fazla oranda arttırdığında, fiyatlarda genel yükselme gündeme gelir. Fazla paraya göre daha az ürün, piyasada arz talep yasasının işlemesi sonucu, ürünlerin (mal ve hizmetlerin) fiyatlarını artırır. Bu genel fiyat artışından nasibini en az alan ücretler olur. Böylece enflasyon egemen sömürücü sınıflar için toplumsal zenginliğin paylaşımında kendi lehlerine bir değişikliğin en temel araçlarından biri haline gelir.

Ancak enflasyonist politikalar paranın -ve dolayısıyla onun ardında duran devletin- istikrarsızlığı ve güvenilirliğinin sarsılması anlamına da gelen politikalar olduğundan, sürekli hale gelmezler. Enflasyonla mücadele, enflasyon oranlarının düşürülmesi vb. hakim sınıfların da bayrağına yazdığı bir mücadele hedefi olarak görünür.

Hakim sınıfların antienflasyonist “mücadelede” de ilk göz diktikleri şey yine ücretler olur. Enflasyonun en temel sebeplerinden birinin yüksek ücret artışları olduğu; ekonominin çıkarları, vatanın, milletin çıkarları gereği “kemerlerin sıkılması gerektiği” vb. masalları anlatılarak, ücretliler “fedakarlığa” davet edilir. Anlayışlı ve sorumlu sarı sendika ağalarının da aracılığıyla nominal olarak da sıfır veya sıfıra yakın ücret artışları(!) toplu sözleşmelerde dayatılır. Burada da sonuçta soyulan hakim sınıfların ekonomisinin istikrarının yeniden

sağlanması, dış ve iç kredi musluklarının açılması vb. adına, ücretliler olur.

Enflasyonun tam tersiymiş gibi görünen olgunun adı **deflasyondur**. Deflasyon fiyatlarda genel bir düşüşün yaşanması olgusudur. Enflasyonu geri çekmede kullanılan siyasete deflasyonist siyaset denir. Teknik olarak bu piyasada dolaşımda olan para miktarının azaltılması yoluyla gerçekleştirilir.

Bunun da değişik yolları vardır:

1. Merkez bankası yetkilileri piyasada dolaşan paranın bir bölümünü çekerler; bu banka hesaplarının bloke edilmesi, bazı ödeme araçlarının geçersiz sayılması vb. yoluyla yapılabilir.

2. Kamu harcamalarının kısılması, vergilerin arttırılması yoluyla yapılabilir.

3. Fiyat yükselişleri, kredileri ve kredi dağılımlarını çok sıkı bir biçimde denetim altına almak yoluyla yapılabilir.

Bütün bu araçlar aynı anda koordineli bir biçimde de kullanılabilir. Ancak bütün bu araçlar ekonomiye çok sıkı bir devlet müdahalesi anlamına; maliye bürokrasisinin ve siyasi otoritenin ekonomi üzerinde gücünün artması anlamına gelir ve ancak çok olağanüstü durumlarda başvurulur. (Örneğin, 1948' de Batı Almanya Merkez Bankası ödeme araçlarının %94'ünü, özel alacakların da % 90'ını geçersiz sayıp, Reichsmarkı onbuçuğa/bir oranında 'Deutsche Mark'a çevirerek, para hacmini %90 civarında azaltmıştı.)

Aynı enflasyon gibi, deflasyon da, sonuçta zaten sürekli para sıkıntısı çeken emekçileri, dar gelirliileri vurur. Bu kesimlerin alım gücü iyice kısıtlanır. Paranın değerinin -altın veya yabancı paralar karşısında- şu ya da bu yükseklikte olması, sonuçta öncelikle egemen sınıfların çeşitli kesimlerinin kendi aralarındaki paylaşım açısından önemlidir.

Egemen sınıfların para politikalarında önemli bir araç ta **devalüasyondur**. Devalüasyon bir ülkenin para biriminin resmi

değerinin, bir referans birimine (genelde altın) ve yabancı paralara oranla düşürülmesidir. Gerçekte bu fiili bir durumu (enflasyonla para zaten eski değerini kaybetmiştir) resmen saptamak; resmi olarak kabul etmekten başka bir şey değildir. Yine de sonuçları açısından önemli bir adımdır.

Bir devalüasyonun sonuçları şunlar olabilir:

Yurt içinde para olarak borçlu olanlar devalüasyonla resmen de kayrılmış olurlar. Bu özellikle devletin iç borçlarının iyice yükselmiş olduğu bir dönemde, devlet açısından bu borçların devalüasyon oranında azaltılması demektir. Bu yolun kullanılması paraya (ve onun gerisinde duran devlete) olan güveni iyice sarsma, para tasarrufunu baltalama vb. sonuçları doğurabileceği gibi; uzun bir buhran ertesi kullanıldığında, paranın değerinin yeniden istikrara kavuşturulmasının bir başlangıç noktası da olabilir.

Yurtdışı alanında bir devalüasyonun etkileri, devalüasyonu yapan ülkenin uluslararası alandaki ekonomik ilişkilerdeki yerine bağlı olarak değişir. Eğer ülke çok dışsatım yapan bir ülke ise, ülke mallarının fiyatları yabancı para üzerinden hesaplandığında düşecek olduğundan, ülke mallarının dış pazarda rekabet imkanlarını arttırır, dışsatımı arttırıcı bir rol oynayabilir. Buna karşı dıştan alınan malların fiyatları da yükselir. Bu dışalımda bir daralmayı, iç pazarı da içte üretilen mallarla doyurmaya çalışan bir gelişmeyi beraberinde getirebilir. Ancak bağımlı ülkeler açısından, dışalım bir dizi malda vazgeçilmez olduğundan (burjuvazinin büyük kesimi dışalımına bağlı olduğundan), sonuçta dış ticaret dengesinin dışalım lehine daha da fazla bozulmasını, ülkenin dış borçlarının daha da artmasını, daha da fazla bağımlılığı beraberinde getirir.

Davalüasyon, ancak yabancı devlet paralarıyla değiş tokuşta kurların devlet tarafından tespit edilen sabit kurlar olduğu şartlarda anlamı olan bir araçtır. Sabit kurunları sözkonusu olmadığı, kurların serbest piyasada dalgalanmaya bırakıldığı bir

ortamda devalüasyon deyim yerindeyse her gün kendiliğinden gerçekleşmektedir.

Ülkemizde Birinci Dünya Savaşı'na dek, Osmanlı devletinde bir kambiyo denetiminden söz edilemez. 1914 yılında bir kambiyo komisyonu kurulmuştur. Bu kurumun görevi savaş sırasında döviz alım satımını düzenlemektir. Savaştan sonra bu denetim kaldırılmıştır.

1929 yılında, kapitalist dünya ekonomik bunalımının da bir sonucu olarak TC hükümeti 1567 sayılı “Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu” ile, 1930' dan başlayarak sıkı bir kambiyo kontrol rejimini yürürlüğe koymuştur. Türk lirası ilk büyük devalüasyonu 7 Eylül 1946' da yaşamış, Türk lirası % 116 oranında devalüe edilmiştir. Dışalımdaki sıkı fiyat denetimi ve miktar kısıtlamaları kaldırılmış ve yeni bir ticaret rejimine geçilmiştir.

1950 yılından sonra (Demokrat Parti - DP- hükümeti döneminde) uygulanan siyaset sabit kur ile serbest dışalım birleştirmeye çalışan bir siyaset olmuştur. Bunun sonucu 1952'den itibaren ortaya çıkan döviz dar boğazları olmuştur. 1950'li yılların sonunda tabii bir mali bunalım ortaya çıkmış, Uluslararası Para Fonu'nun önerisiyle (daha doğrusu dayatmasıyla) 4 Ağustos 1958'de TC tarihinin ikinci büyük devalüasyonu yaşanmış; Türk lirasının değeri % 320 oranında düşürülmüştür. 1946'dan 1958'e kadar gelen 1 ABD doları=2.80 Türk lirası; 1958 devalüasyonu ile 1 ABD doları=9.00 Türk lirası olmuştur.

1960'da DP hükümeti bir askeri darbe ile devrildikten sonra, yeniden dönmeye çalışılan “planlı dönem” iktisat politikaları da on yıl içinde yeni bir ödemeler dengesi bunalımının ortaya çıkmasını önleyememiş, Ağustos 1970'de Türk lirası bir kez daha, bu kez % 66 oranında devalüe edilmiş, 1 ABD doları=14.85 Türk lirası olmuştur.

Gerçekçi olmayan kur politikalarında direnilmesi, hep bir

döviz darboğazını ve döviz karaborsasını yaşatmış, arka arkaya yapılan devalüasyonlar da kısa sürede etkinliğini yitirmiştir. Sonunda, yine IMF'nin dayatmasıyla alınan 24 Ocak 1980 kararları ile yapılan son devalüasyondan sonra sabit kur politikasından vazgeçilmiş, Türk lirası yabancı paralar karşısında dalgalanmaya barıkılmıştır. Şimdi Türk lirasının değeri günlük olarak hesaplanmakta, bunun için de çarpıcı devalüasyonlar vb. gündeme gelmemektedir. Bu Türk lirasının yabancı paralar karşısında değerinin düşmediği anlamına değil, bu düşmenin günlük olarak hayata yansıtılması anlamına geliyor. Ve gelinen yerde hakim sınıflar paranın pul olma durumunu gördükleri noktada, liradan üç sıfırı atma teknik işinin doğru olup olmaya-
cağını tartışıyorlar. Günlük alışverişte zaten üç sıfır atılmış durumda. İnsanlar günlük konuşmada 40 bin yerine 40; yüzbin yerine yüz diyor!

Öyle ya da böyle, bütün bu para politikaları emekçi yığınlar açısından çok büyük bir şey ifade etmiyor. Yine de hangi kavramlarla ve araçlarla uyutulduğumuzu, soyulmamızın gözlerden gizlendiğini görebilmek için bunları bilmemiz gereklidir.

ULUSAL GELİR VE DAĞILIMI

Burjuva ekonomisinin ekonomik ilişkilerin özünü, gelirin gerçek kaynaklarını gözlerden gizlemek için kullandığı en önemli alanlardan biri ulusal gelir konusudur. Bu alanda burjuva ekonomistleri tarafından yapılan açıklamalar, bu alanda kullanılan ve içeriği çok değişik olarak doldurulan değişik kavramlar gerçekte kafa karıştırmak ve gerçeklerin çarpıtılması temel fonksiyonuna sahiptirler. Yine de bugün merkezi istatistiki bilgiler ancak egemen sınıfların bu hizmetkârları ve kurumları tarafından derlenip toplanabildiğinden, bunların gerçek durumun kavranması açısından kullanılması zorunluluğu olduğundan, bu bilgilerde kullanılan kavramların her birinin gerçek içeriği sorgulanmak, ortaya çıkarılmak zorundadır.

Ulusal gelirin ne olduğunu çıkarmak için, önce kapitalist toplumda genişletilmiş yeniden üretim yapıldığı bilinmek zorundadır. Bunun ne anlama geldiğini daha önce görmüştük.

Ulusal gelirin çıkış noktası bu genişletilmiş yeniden üretimdir. Kapitalist üretim sisteminde belirlenmiş bir süre içinde (bu süre genelde üç aylık 4 döneme bölünmüş 1 yıllık süre olarak ele alınıyor) toplumda üretilen ve para ile ifade edilen tüm ürüne, **brüt sosyal ürün (BSÜ)** denir.

Yabancı istatistiklerde BSP ya da GNP olarak kullanılan bu kavram, Türkiye'deki istatistiklerde ve iktisat kitaplarında, Gayrı Safi Milli Hasıla karşılığı olarak GSMH kısaltmasıyla kullanılır.

Genelde, hemen bütün burjuva istatistiklerinde bu BSÜ, ya

da GSMH ile ulusal gelir bir ve aynı şey olarak gösterilir. Ve GSMH (ya da onunla eşitlenilen “milli gelir”) içine üretim içi ve dışı tüm gelirler, bu arada tüm spekülasyon gelirleri, faiz, rant, iç-dış ticaret gelirleri vb. konur. Hatta alınan borçlar bile, GSMH hesaplarında girdi olarak görülür.

Örneğin Türkiye’de Devlet İstatistik Enstitüsü’nün (DİE) şimdi devletin diğer istatistik yapan kurumlarıyla standardize edilmiş GSMH hesaplarında, Gayri Safi Yurt İçi Hasıla içinde (GSYİH) “1. Üretim faktörlerinden doğan yurt içi gelir 2. Sabit sermaye tüketimi 3. Dolaylı vergiler 4. (Eksi) Sübvansiyonlar 5. Devletin nihai tüketim harcamaları 6. Özel nihai tüketim harcamaları 7. Stok değişimleri 8. Gayri safi sabit sermaye oluşumu 9. Mal ve hizmet ihracatı 10. (eksi) Mal ve hizmet ithalatı” sayılırken; Genel GSMH hesabı içine katılan “dış işlemler” bağlamında “1. Dış alemden gelen işgücü ödemeleri; dış alemden gelen mülkiyet ve müteşebbis geliri; dış alemden yapılan diğer cari transferler; dış aleme yapılan işgücü ödemeleri; dış aleme ödenen mülkiyet ve müteşebbis geliri; dış aleme yapılan cari transferler; cari işlemler fazlası” (Türkiye İstatistik Yıllığı 1998, TC Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını, Ankara, sayfa 644) sayılmaktadır. Bunun yanında sermaye finansmanı, sermaye işlemleri başlıkları altında da bir dizi kalem, GSMH hesaplaması içinde ele alınmaktadır. Böyle bir hesaplama ile, üretilen gerçek değer ne olduğunun bulunup çıkarılması olağanüstü zordur. Zaten burjuva istatistikçilerinin de görevi tam da bu zorluğu yaratılmasıdır!

Şimdi yine burjuva istatistik alanını bırakıp, işin anlaşılır yanına geelim. Bugün ekonomide her şey parayla ölçüldüğünden, para işlemlerinde görünmeyen işler, doğrudan alınıp satılmayan toplumsal emek ve bunun yarattığı kullanım değeri –örneğin bugün hâlâ kadınların sırtında olan ev işleri, evde çocuk bakımı– Brüt Sosyal Ürün (GSMH) içinde yer almaz. BSÜ’den söz ettiğimizde, bu yüzden “karşılığı para ile ifade edilen tüm ürün”den söz ettik.

BSÜ'nün hesaplanmasında tabii ki hep bir başlangıç ve bir de son tarihi vardır. Üretimde kullanılan sermayenin, değişmeyen sermaye (yani hammaddeye, makinalara, fabrikalara vb. ayrılan kesimi) ve değişen sermaye (işçi ücretlerine ayrılan sermaye) olarak iki bölümden oluştuğunu daha önce görmüştük. Üretim süreci içinde, değişmeyen sermaye bölümünün, ürüne katılan bölümü, yeniden üretim yapabilmek için mutlaka geri dönmek ve değişmeyen sermaye bölümüne eklenmek zorundadır. Fabrikaların yıpranan bölümleri yenilenmek, üretimde kullanılan hammadde ve yakıtların yerine yenisinin konması, makinelerin tamiri veya yenilenmesi üretimin sürdürülmesi için zorunludur. Toplumsal toplam sermayenin bir BSÜ hesabının yapıldığı dönemde tüketilen değişmeyen sermaye bölümüne eşit olan bölümü, yeniden üretim sürecinde (bir dahaki BSÜ hesabının yapıldığı dönem için) tüketilen üretim araçlarının yerine konmasına hizmet eder.

Toplumsal toplam ürünün, (ya da Brüt Sosyal Ürünün) geri kalan kesimi; işçi sınıfı tarafından üretim süreci içinde yaratılan yeni değeri oluşturur.

İşte Marksist Politik Ekonomi'nin "Ulusal Gelir" dediği bölüm bu bölümdür. Yani toplumsal toplam üretim (Brüt Sosyal Ürün-Gayri Safi Milli Hasıla) içinde, hesap birimi olarak alınan dönem içinde, *yeni üretilen değer*in cisimleştiği kesimi "Ulusal Gelir"i oluşturur. *"Kapitalist toplumda, ulusal gelir yıl içinde tüketilen üretim araçlarının değeri çıkarıldıktan sonra kalan toplumsal toplam ürünün değerine eşittir, ya da diğer sözcüklerle, değişen sermaye ile artıdeğerin toplamına eşittir."* (Politik Ekonomi Ders Kitabı, cilt 1, sayfa 273, İnter Yayınları)

BSÜ'nün yaratıcıları, doğrudan üretim alanında, kapitalist toplumda meta olarak alınıp satılan maddi varlıkların üretildiği alanlarda çalışan işçilerdir. Üretim sürecinin dolaşım alanında ki devamını teşkil eden bazı ticari operasyonlar dışta tutulduğunda, ticaretin, devlet aygıtının ve kredi / spekülasyon sektörünün dahil olduğu üretici olmayan dallarda yeni değer yaratıl-

maz. Bu anlamda bu alanların “milli gelir”e gerçek anlamda bir katkısı yoktur. Buna rağmen en büyük paralar bu alanlarda dönmekte, en çok gelir sanki bu alanlardan gelirmiş gibi görünmektedir. İstatistiklerde ulusal gelir hesaplamalarında en önemli alanlardan birini oluşturan ve giderek genişleyen hizmet sektörü de gerçekte değer yaratmaz. Fakat bu alanda değer yaratılması için gerekli (örneğin sağlık hizmetleri, eğitim hizmetleri vb.) ve gereksiz (örneğin tüm polis ve ordu teşkilatı! Devlet bürokrasisinin çok önemli bir bölümü) işlerde çalışan milyonlarca emekçi vardır. Bu alanda çalışan ücretlilerin büyük çoğunluğu da, bu alan patronları tarafından sömürülür. Bu alanın patronlarının aldığı değer bölümü, yaratılan tüm toplumsal değer içinde, bu alanda yaratılan değer değil, üretimde yaratılan değer bir bölümdür.

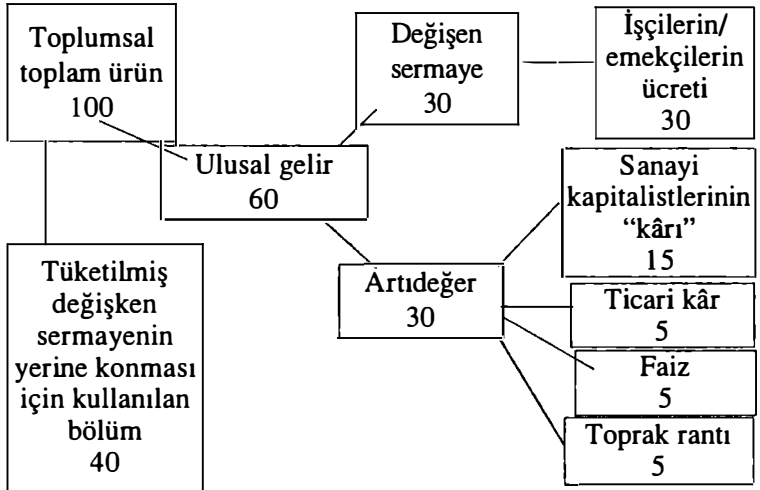
Ulusal gelir, yani tüm toplumsal üründen, tüketilmiş değişmeyen sermaye bölümü çıkarıldıktan sonra geri kalan “artı” (buna istatistiklerde yer yer “katma değer” de deniyor) daha sonra toplumun çeşitli kesimleri arasında paylaşılır. En önemli paylaşım üst ile alt, sömürücü sınıflar ile sömürülenler –ki bunlar hem maddi üretim alanlarında hem de üretici olmayan dallarda çalışanların tümüdür– arasındadır. Bu bölüşmede, ulusal gelirin dağılımında neredeyse sürekli olarak üstün lehine, altın aleyhine bir gelişme vardır. Yani zenginlerin toplumsal zenginlikten aldıkları pay, kapitalist toplumda sürekli artmaktadır.

Bu bağlamda örneğin Türkiye açısından ele alındığında “Hanelerin % 20’lik dilimlere göre kullanılabilir geliri” 1987-1994 arasında şöyle bir gelişme göstermiştir:

Hane Halkı	1987	1994
Toplam	100	100
Birinci %20	5.24	4.9
İkinci % 20	9.61	8.6
Üçüncü %20	14.06	12.6
Dördüncü %20	21.05	19.0
Beşinci % 20	49.95	54.9

Bu şu demektir: Türkiye’de 1994 itibarıyla nüfusun en zengin % 20’lik dilimini oluşturanlar kullanılabilir milli gelirin yarısından fazlasını –% 54.9– elinde bulundururken; geri kalan % 80 % 45.1’i paylaşmak durumundaydı. En alttaki yüzde yirmi, yüzde beşin altını, en alttaki % 40 toplam % 13.5’i paylaşmak durumundaydı. 7 yıl içinde en üstteki yüzde yirminin aldığı pay neredeyse yüzde beş artarken, en alttakilerin aldıkları pay gerilemişti.

Ulusal gelirin kaynağının maddi üretim alanında (ki buna sanayi, tarım, inşaat, yol, taşımacılık vb. dahildir) çalışan işçilerin emeği, onların yarattığı değer olduğunu görmüştük. Yaratılan tüm değerın tüketilen değişmeyen sermaye bölümüne ayrılan kesimi çıkınca, geriye ücretler + artıdeğer kalır. Ulusal gelir dediğimiz bu gelirin patronlar ve toprak beyleri arasında ve emekçiler arasında bölüşümü karmaşık bir yol izler. Çok basit bir şema halinde gösterirsek bu bölüşümün işleyişi şöyledir:

DOLAŞIM SÜRECİ, SERMAYENİN DOLAŞIMI VE DÖNÜŞÜMÜ

Metaların el değıştirmesinin gelişmiş biçimi, daha önce de gördüğümüz gibi para aracılığıyla olur. Kapitalist toplum para aracılığıyla gerçekleştirilen gelişmiş meta dolaşımı olmaksızın düşünülemez.

Marksist politik ekonomide dolaşım süreci, “sermayenin üretim süreci ve sermayenin gerçekleştirilmesi sürecinin tümünü içeren genel hareketi” olarak tanımlanır. Burada “sermayenin gerçekleştirilmesinden” anlaşılan, herhangi bir ürün için yatırılmış olan sermayenin, sermaye yatırıma fazlasıyla geri dönmesi olgusudur.

Sermayenin hareketinin birinci aşaması:

Sermayenin dolaşım sürecinin başında, kapitalistin elinde **para** biçimindeki sermaye vardır.

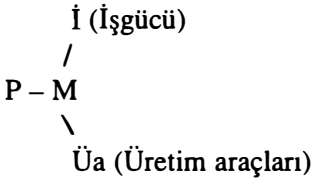
Kapitalist bu parayla üretim yapabilmek için iki değişik tür meta satın alır:

- 1) İşgücü (İ)
- 2) Üretim araçları (Üa)

Yani üretimin ilk aşamasında, çıkış noktasında kapitalistin elindeki para sermaye, metaya dönüşür.

Ancak parayla satın alınan ve ilk dönüşüme uğrayan sermaye şimdi işgücü + üretim aracı biçiminde üretimde kullanılır hale gelmiş, üretici sermaye olmuştur.

Şematik olarak bu süreci şöyle gösterebiliriz:

Burada teknik olarak Para, Metaya (P – M) dönüşmüştür. Fakat satın alınan meta üretim için satın alınan işgücü (İ) ve üretim araçlarıdır (Üa). Buradaki sermaye artık üretim süreci içindeki sermayedir, üretici sermayedir.

Sermayenin hareketinin ikinci aşaması:

Üretim süreci içinde, kapitalist satın aldığı işgücü ve üretim araçlarını, herhangi bir metayı üretmek için kullanır, başka bir deyimle satın alınan metalar üretim için tüketilir. İşçinin işgücü son sınırına dek kullanılır, hammadeler tüketilir, makineler, fabrikalar aşınır, makineleri çalıştırmak için enerji tüketilir vb. Bu sürecin sonunda ortaya üretilmiş yeni metalar çıkar. Bu metalar üretim süreci içinde tüketilen metalar değil, satılmak üzere pazara sunulacak yeni ürünlerdir ve bunların değeri üretim sürecinde işgücünün kattığı artıdeğer nedeniyle, başlangıçta yatırılmış olan sermayenin değerinden daha büyüktür. Para sermaye olarak yola çıkan ve birinci dönüşümünde üretici sermaye biçimine bürünen sermaye; üretim süreci sonunda **meta sermayeye** dönüşür. Burada bir çeşit metadan (üretici sermaye = işgücü + üretim araçları), bir başka çeşit **metaya** (pazara sunulan ürün) dönüşüm sözkonusudur.

Şematik olarak bu süreç de şöyle gösterilebilir:

Sermayenin hareketinin üçüncü aşaması:

Sermayenin dolaşımının tamamlanması için, sürecinin başında yatırılan para sermayeden daha fazla bir para sermayenin kapitaliste geri dönmesi, “sermayenin gerçekleştirilmesi” (realize edilmesi) gereklidir. Bunun yolu üretim süreci içinde üretilmiş olan ve meta sermaye biçiminde pazarda satışa sunulan ürünlerin satılması/satın alınmasıdır. Bu metaların satılması (marksist politik ekonomi buna ‘realize edilme’ diyor. Gerçekten de satılmayan, yeniden paraya dönüşmeyen, depolarda çürüyen meta sermaye bir işe yaramaz, ‘ölü’ sermayedir) ile sermayenin hareketinin üçüncü aşaması, yani meta sermayenin, para sermayeye dönüşmesi tamamlanır.

Şematik olarak bu dönüşüm şöyle gösterilir:

M1 – P1

Sermayenin tüm dolaşım süreci bu suretle, sermayenin bir biçiminden bir diğerine dönüşümünü içeren ve üç aşamayı kapsayan hareketidir.

Birinci aşama para sermayenin, üretici sermayeye dönüşmesidir. Bu aşama dolaşım alanına aittir.

İkinci aşama işgücü + üretim araçları metalarının, yani üretici sermayenin, tüketildiği ve üretici sermayenin belirli ölçüde çoğalmış meta sermayeye dönüştüğü aşamadır. Bu aşama üretim alanına aittir.

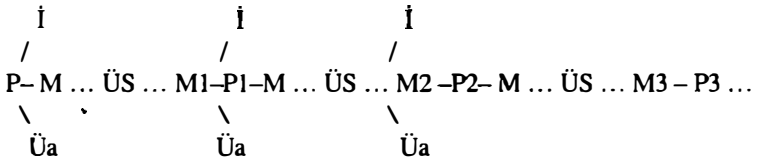
Üçüncü aşama, belirli ölçüde çoğalmış meta sermayenin, belirli ölçüde çoğalmış para sermayeye dönüşmesidir. Bu aşama da, birinci aşamada olduğu gibi dolaşım alanına aittir.

Dolaşım sürecinin başındaki sermayenin de, sonundaki çoğalmış sermayenin de kaynağı artıdeğer, yani işçinin emeğinin ödenmemiş bölümüdür.

Sermaye dolaşımının bu üç aşamasına, sanayi sermayesinin

(ki burada sanayi sermayesinden anlaşılan meta üretmek için kullanılan her sermayedir) üç biçimi denk düşer: 1. Para Sermaye 2. Üretici Sermaye 3. Meta Sermaye. Her sermaye aynı anda üç biçimde de varlık gösterir. Onun bir bölümü üretici sermayeye dönüşen para sermayeyi oluştururken, bir bölümü meta sermayeye dönüşen üretici sermayeyi, bir üçüncü bölüm de belli ölçüde artmış para sermayeye dönüşen meta sermayeyi oluşturur.

Sermayenin dolaşım sürecinin tümünü kesintisiz süren bir şemayla şöyle gösterebiliriz:

Sermayenin tüm dolaşım süreci içinde, sanayi sermayesinin (meta üretimine doğrudan katılan sermayenin) ikinci aşaması, yani onun ‘üretici sermaye’ biçimini aldığı aşama belirleyicidir. Çünkü bu aşama değer ve artıdeğerin yaratıldığı aşamadır. Diğer iki aşamada yalnızca sermayenin biçim değiştirmesi, dönüşmesi sözkonusudur, fakat değer ve artıdeğer yaratılmaz.

Her sermaye kesintisiz olarak dolaşır ve bunu sürekli yineler. Sermayenin bu periyodik olarak kendini yineleyen ve yenileyen dolaşımına **sermayenin dönüşümü** denir. Sermayenin dönüşüm zamanı, onun üretim ve dolaşım zamanının toplamıdır.

Sermayenin üretim zamanı, onun üretim alanında bulunduğu süredir. Dolaşım zamanı ise, sermayenin para biçiminden üretici biçime ve meta biçiminden para biçimine dönüştüğü zamandır.

Kapitalistin çıkarı, “yatırdığı” paranın, mümkün olan en kısa

zamanda çoğalarak kendisine geri dönmesindedir. Bu yüzden de o, hem üretim zamanını, hem de dolaşım zamanını mümkün olan en kısa süreye indirmeye çalışır.

Üretim zamanını aşağıya çekmenin yolu yeni tekniklerin üretime sokulması yanında, emeğin verimliliğinin artırılması, işin yoğunlaştırılması, uzmanlaştırılması vb. dir. İşçiler açısından bu onların daha fazla sömürülmesi anlamına gelir. Dolaşım zamanını kısaltmanın yolu da iletişimin, ulaşımın ve ticaretin daha iyi örgütlenmesinden geçer. Günümüzde özellikle bilgisayar tekniğinin devreye girmesiyle, sermayenin dolaşım zamanını olağanüstü kısaltmanın imkanları çıkmıştır. Ancak, kendisi irrasyonel olan kapitalist üretim sistemi, gelişen imkanların emekçilerin lehine rasyonel kullanımını engellemektedir. Bir yanda muazzam sermaye birikimi ve lüks artarken, diğer yanda milyarlarca insanın açlık sınırında yaşamak zorunda kalması bu sistemin sonucudur.

TİCARET, KREDİ VE PARA DOLAŞIMI

Ticaret, meta üretimi ile birlikte ortaya çıkan en önemli ekonomik etkinliklerden biridir. Her türlü meta, hizmet vb.nin değiş-tokuşuna, alım-satım etkinliğine ticaret, bu işi gerçekleştiren araçlara tüccar denir. Ticaret ve tefeci sermayesi (tefecilik ticaretin bir biçimidir. Tefeciliğin ticaret maddesi para, 'faiz' karşılığı verilen borçtur) tarihsel olarak sanayi sermayesinden önce gelirler. Bu sermaye türleri kapitalist üretim tarzında, kapitalizm öncesi dönemde sahip oldukları bağımsız rollerini yitirirler. Bunlar sanayi sermayesinin dolaşımında rol oynayan unsurlar haline gelir.

Kapitalizmin gelişmesinin belirli bir aşamasında üç çeşit sermaye ve sermayedar oluşur:

Sanayi sermayesi ve sanayici kapitalist; ticaret sermayesi ve tüccar; borç verilen sermaye/banka sermayesi ve banker. Bunların tümünün 'kârının' kaynağı, üretim ve üretim içinde yaratılan ve bu üç tip kapitalist arasında değişik oranlarda paylaşılan artıdeğerdir.

Ticari kâr, artıdeğerin, sanayici tarafından tüccara bırakılan bölümüdür. Ticaret sermayesinin hareketi üretim sürecinin dışındadır. Burada tüccar para ile sanayiciden meta alır, bu metaların satışı sırasında, metaları satın almak için verdiği para daha fazla para elde eder. Şematik olarak gösterirsek burada P-M-P1 hareketi söz konusudur. Sonuçta elde edilen fazlalık 'ticari kâr' olarak adlandırılır. Burada ticari kâr, sanki ticaret sürecinde oluşmuş bir fazlalık gibi görünür. Kârın bizzat ticarete olduğu, metaların üretim fiyatlarının üzerinde satılması yoluyla olduğu gi-

bi bir görünüm ortaya çıkar. Gerçekte ise olan şudur: Sanayici metayı tüccara üretim fiyatının altında (üretim fiyatının, maliyet fiyatından değişik olarak; “maliyet fiyatı + ortalama kâr”dan oluştuğunu daha önce görmüştük) satar. O böylece kârının tüccarın metayı üretim fiyatına tüketiciye satarak realize ettiği bölümünü ona bırakır. Gerçekte ticari kâr, üretim sürecinde yaratılan artıdeğerin bir bölümünün ‘ticaret’ alanına aktarılmış bölümüdür. Ticaret alanında çalışan ve tüccar tarafından sömürülen işçilerin ücretlerinin kaynağı da aynıdır. Ticaret alanında değer ve artıdeğer yaratılmaz.

*“Tıpkı işçinin ödenmeyen emeğinin üretici sermayeye doğru-
dan artıdeğer yaratması gibi, ticaretteki ücretli işçinin ödenme-
yen emeği de ticaret sermayesine bu artıdeğerden bir pay yara-
tır.” (K. Marx, Kapital, cilt III, sayfa 325; aktaran Politik Ekono-
mi Ders Kitabı, cilt I, sayfa 231; İnter Yayınları, İstanbul)*

Kapitalist ticaretin gelişmesiyle, dolaşım alanında üretken olmayan harcamalar büyür. Bu bağlamda örneğin şimdi yalnızca reklam için harcanan—ve sosyalist bir ekonomide gerçek hiçbir işlevi olmayacak olan— paranın boyutlarının bilinmesi bile, kapitalizmin nasıl asalak bir sistem olduğunu, üretimden gelen değerleri nasıl çarçur ettiğini göstermek için yeter. Reklam sektörü, gelişmiş kapitalist ülkelerde en hızlı büyüyen, en fazla ‘kâr’ getiren sektörlerden biri haline gelmiştir. Özel medya kuruluşlarının esas gelirlerini reklam gelirleri oluşturmaktadır.

Bu bağlamda dolaşımın da bir maliyeti olduğu bilinmelidir. Kapitalist meta dolaşımı, belirli harcamaları gerektirir. Dolaşım alanındaki süreçlerle bağıntılı olan bu harcamalara **dolaşım maliyeti** denir. Burada iki çeşit dolaşım maliyeti birbirinden ayrılmalıdır. Birincisi kapitalizme ait olan, kapitalist toplum düzeninin özelliklerinden kaynaklanan saf dolaşım maliyeti denen masraflardır; ikincisi üretim sürecinin dolaşım alanında sürdürülmesine bağlı olan ve gelişmiş her ekonomide var olacak masraflardır. Yukarıda sözünü ettiğimiz reklam masrafları, kapitalizme özgü olan

saf dolaşım masraflarının tipik bir örneğidir. Yine, örneğin aşırı boyutlardaki gereksiz paketleme masrafları, bu alanda şişirilmiş çok geniş ve gösterişli ticaret örgütlenmeleri masrafları saf dolaşım maliyeti içindedir. Bu masrafların tümü yine tüketiciden çıkartılır! Kapitalist ekonomide saf dolaşım masrafları muazzam boyutlarda büyümektedir. Sosyalist bir ekonomide metaya hiçbir değer katmayan ve tüm toplumda yaratılan değerlerden bir kesinti oluşturan bu kesim bütünüyle ortadan kalkacak, saf dolaşım masrafları sıfırlanacaktır.

Bunun yanında yine dolaşım alanında ortaya çıkan ve ürünlerin tüketicinin eline geçebilmesi için gerekli olan bir organizasyon ve bunun gerektirdiğı masraflar, üretim sürecinin dolaşım alanında sürdürülmesine bağılı olan masraflar vardır. Bunlar içinde örneğin taşıma masrafları, zorunlu olan paketleme masrafları, gerekli ürünün ihtiyaç sahibine istenen zamanda ulaştırılması için gerekli organizasyon masrafları vb. vardır. Ürünün tüketime hazır hale getirilmesine, doğrudan tüketiciye ulaştırılmasına hizmet eden bu faaliyetler, burada harcanan emek, ürüne yeni bir değer ekler.

Politik ekonomide ticaret bağlamında bilinmesi gereken kategorilerden bir bölümü 'dış ticaretle' ilgili olanlardır.

Kapitalizmin gelişmesi, bütün dünyanın kapitalizmin-emperyalizmin egemenliğı altına girmesi biçiminde olmuştur. Bunda '**dış ticaret**' önemli rol oynamıştır.

Dış ticaret, **ihracattan**, yani dışa meta (ve hizmet) satımından ve **ithalattan**, yani dıştan mal (ve hizmet) alımından oluşur. Belirli bir zaman dilimi içinde (şimdi istatistiklerde genelde yıllık hesaplanıyor) dışa satılan mal ve hizmetlerin fiyat tutarı ile dıştan satın alınan mal ve hizmetlerin fiyat tutarı arasındaki ilişkiye, **dış ticaret bilançosu** adı verilir. İhracat ithalatı aşıyorsa, dış ticaret bilançosu aktiftir; ithalat ihracatı aşıyorsa dış ticaret bilançosu pasiftir.

· Bu bilançonun yüksek seviyede ve dengede olması, o ülkenin ekonomisinin istikrarının bir göstergesidir.

Ticaret bilançosu, tek başına ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin tüm biçimlerini göstermez. İlişkilerin tümünü gösteren ödemeler dengesidir. **Ödemeler dengesi** bir ülkenin diğer ülkelerden elde ettiği tüm ödemelerin tutarıyla, bu ülkenin diğer ülkelere yapması gereken ödemelerin tutarı arasındaki ilişkidir.

Genel olarak bakıldığında, bağımlı ülkelerin hem dış ticaret bilançolarının, hem de dış ödemeler dengesinin sürekli pasif olduğu ve pasifin mutlak boyutlarının da sürekli arttığı görülür.

Bunda endüstriyel ürünlerin fiyatlarıyla (ki bunlar gelişmiş kapitalist ülkelerin öncelikli ihraç maddeleridir), tarımsal ürünler ve hammaddelerin fiyatlarının (ki bunlar emperyalizme bağımlı geri ülkelerin esas ihraç maddeleri durumundadır) gelişmesi arasında, birinciler lehine sürekli bir artış olduğu bilinmelidir. Buna **ticaret haddinin** sanayi ürünleri lehine, tarım ürünleri ve hammaddeler aleyhine gelişmesi denir. Bütün bunlar üstüste konduğunda çıkan sonuç şudur:

Dış ticaret kapitalizmde, endüstriyel bakımdan az gelişmiş ülkelerin, gelişmiş kapitalist sanayi güçleri tarafından ekonomik olarak boyunduruk altına alınmasının bir aracıdır.

Borç verilen sermaye: Sermayenin dönüşümü sürecinde sanayi kapitalistin elinde kimi zaman –örneğin; makinelerin ve işletmenin yenilenmiş olduğu, büyük yatırımlara gerek olmayan dönemlerde– aşırı derecede ve kullanılmadığı halde bir işe yaramayacak olan sermaye bulunur; kimi dönemlerde ise –örneğin; yeni tekniklerin kullanılması zorunlu hale geldiğinde, büyük yatırımlar gerektiğinde– elinde yeterince sermaye bulunmaz.

Sanayici açısından sermayenin bol olduğu dönemlerde, ‘parının çalıştırılması’ açısından ‘borç verilmesi’, verilen borç karşılığında belli bir süre içinde ‘faiz alınması’ elzemdir. Yine sanayici açısından, sermayenin gerekli olandan az olduğu dönemlerde faiz ödeme karşılığı ‘borç alınması’ kaçınılmaz bir zorunluluktur.

İşte bu zorunluluklar, geçmiş dönemde para ile ticaret yapanları, yani tefecileri, kapitalizmde banka sermayedarı, bankacı yapmıştır.

Bankalar, kapitalizmde çıkış noktasında, tefecilerin devamıdır. Bankaların çıkış noktasındaki işi sonuçta daha fazla para elde etmek için parayı ihtiyacı olana borç olarak vermektir. Buradaki sermaye borç verilen sermaye, bankacıya geri dönen para ise 'faiz' oranında büyümüş olan banka sermayesidir. Faiz sanayi kapitalistinin emrine sunulan kredi (borç verilen sermaye) karşılığında, borç veren kapitaliste ödemek zorunda olduğu kâr payıdır. Faizin de kaynağı, aynı ticari kârda olduğu gibi, artıdeğerdir.

Borç verilen sermayenin hareket formülü P-P1'dir. Burada yalnızca üretici sermayeden değil, aynı zamanda meta sermayeden de eser kalmamıştır. Görünüm, buradaki gelirin kaynağının bizzat paranın kendisi olduğu biçiminde bir görünümdür. Borç verilen sermayenin faiz biçiminde gelir getirmesi, paranın doğal bir özelliği gibi görünür. Burada kapitalist ilişkiler için karakteristik olan fetişizm en uç noktasındadır.

Gerçekte ise olan şudur: Borç veren para sermayenin sahibi, sermayeyi geçici olarak, artıdeğere el koymak, daha fazla artıdeğer yaratmak için bunu üretimde kullanan sanayi kapitalistinin hizmetine sunar. Sanayici, üretim sürecinde el koyduğu artıdeğerin bir bölümünü faiz biçiminde para kapitalistine bırakır. Yani faizin de kaynağı sonuçta üretim, üretimde elde edilen artıdeğerdir.

Emperyalizm çağında, banka sermayesi ile sanayi sermayesinin birbirinden ayrı hareketi de ortadan kalkmış, bankacılar sanayici, sanayiciler bankacı olmuş, sanayi sermayesi ile banka sermayesi içiçe geçerek finans kapital denen sermaye biçimi ortaya çıkmıştır.

Artık sanayi sermayesi ile içiçe geçmiş banka sermayesi, toplumdaki tüm değerleri, toplumun küçücük bir bölümünü oluşturan emperyalist burjuvazinin emrine sokabilmek için, bankacılığı olağanüstü derecede geliştirmiş, en küçük tasarrufları ve ücret ve maaşları banka işlemlerinin içine sokmuştur.

Bugün bir banka hesabı olmayan ücretli yok gibidir! Bu, toplumdaki tüm paranın bir merkezde toplanıp bir merkezden kontrolü anlamına gelir.

BORSALAR

Borsalar, kapitalist ekonominin ayrılmaz bir parçası, kapitalist ticaretin bütün biçimlerinin -öncelikle de para ve “değerli kâğıt” ticaretinin (tahvil - hisse senedi) büyük çapta örgütlendiği, çok önemli ölçüde spekülasyon alanı olan kurumlardır.

Daha önce üretim içinde yer alan sermayenin para biçimi, üretken biçim ve meta biçimi olduğunu görmüştük. Yine, kapitalizmin gelişmesi içinde, sanayi sermayesinden ticaret sermayesinin ve banker sermayesinin (faiz karşılığı borç verilen sermaye) ayrıştığını görmüş; banker sermayesinin de ticari sermayenin de dolaşım alanında yer aldığını, banker sermayesinin hareket biçiminin daha fazla para alabilmek için, borç para vermek (kredi vermek) olduğunu, P-P1 formülünün bu hareketin şematik ifadesi olduğunu görmüştük.

Burada artık para sermayenin sahibi, bu sermayeyi geçici olarak, artıdeğere el koyabilmesi için sanayi kapitalistinin hizmetine sunma durumundadır. Bu ‘hizmetinin karşılığında’ ondan verdiği borca ek olarak bir fazlalık, faiz almaktadır. Bu aslında sermaye mülkiyetinin artık net bir biçimde, sermayenin doğrudan üretimde kullanılmasından ayrılması anlamına gelir.

Hangi yolla elde edilirse edilsin, anda mümkün olan en fazla para sermayeye sahip olmak ve bunu sürekli çoğaltmak her kapitalist açısından temel amaç hale gelir. Tek tek kapitalistler sermayenin yoğunlaşmasına paralel olarak, “sahibi oldukları” işletmeler adına “hisse senetleri” çıkararak, bu hisse senetlerini satın alanları, hisse senedinin değeri oranında firmalarına ortak ederler. Ortaya bu biçimde “anonim şirket”ler çıkar. Daha 17. yüzyı-

lın başında ilk kez görülen anonim şirketler, yani “pay ortaklı” şirketler, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kapitalist büyük işletmenin esas biçimi haline gelir. “Hisse senedi”, sahibine, üzerinde belirtilen miktar oranında, şirketin kazanç dağılımından pay alma hakkı kazandıran “değerli kağıt”tır. Değerli kağıtlar halinde var olan ve sahibine “kârdan pay hakkı” kazandıran sermaye artık en soyut biçimine ulaşmış, üretimle bağı hemen tamamen kopmuş ve bir spekülasyon aracı haline gelmiş fiktif (varsayımsal) sermayedir.

Anonim şirketler, yalnızca üretim alanında değil, dolaşım alanında, yani değer ve artıdeğer üretmeyen alanlarda da çıktı. Bunların yanında devletler de, piyasaya “borç senetleri” sürerek, fiktif sermayenin, dolayısıyla fiktif sermaye ile “borsada oynanması” imkânlarını arttırdılar. Gelişmiş kapitalizmde borsaların gerçek işlevlerini kavramak açısından “fiktif sermaye”nin ne olduğunun bilince çıkartılması belirleyici önemdedir.

Borsa, çıkış noktasında, kapitalizmin gelişmesine koşut olarak, ticaret kapitalistlerinin ve tefeci/bankerlerin dolaşımı hızlandırabilmek amacıyla belli alanlarda biraraya gelme ihtiyacından doğdu. İlk borsalar Avrupa’nın ticaret merkezlerinde ortaya çıktı. Borsa kavramının, Brügge’lü (bugünkü Belçika) bir banker ailesinin adı olan von der Burse’den türediği varsayılır; bunların Brügge’deki malikaneleri 1487’de Avrupa’nın en önemli borsası idi. (Bkz. Büyük Larousse, Milliyet Yayınları, cilt 4, s. 1813)

Borsalar kuruluşlarında doğrudan doğruya ticaret kapitalistlerinin ve tefeci/bankerlerin, ancak üye olanların girebileceği özel kurumları oldu. Başlangıçta ve oldukça uzun bir süre, borsalar gerçek metaların ve “borç verilen sermayenin” büyük çapta alınıp satılma kurumları olarak işlev gördü. Dolaşımı hızlandırıcı rolleri kapitalizmin gelişmesinde önemli rol oynadılar.

Para ticaretinin, giderek meta ticaretinin yerini alması; fiktif sermayenin giderek artması ve 19. yüzyılın ikinci yarısından

sonra belirleyici hale gelmesi; kapitalizmin gelişmiş olduğu ülkelerde, sanayi sermayedarlarının da elinde önemli ölçüde anda yeniden ürtime sokulması “fazla kâr” getirmeyecek olan sermaye fazlasının, Marx’ın deyimiyle; “aşırı üretim sonucu aşırı sermaye birikiminin’ ortaya çıkması ve bunun daha fazla kâr getirmek için akacak kanallar araması” (bkz. Marx-Engels, Eserler, Almanca, cilt 7, sayfa 427) borsaların önemini arttırdı, işlevini değiştirdi. Başlangıçta kapitalist ekonominin tali bir görüntüsü olan borsalar, kapitalist ekonominin en önemli unsurlarından biri haline geldiler. Engels kapitalizmin gelişme eğiliminin, “tüm kapitalist üretimi, ticareti, iletişim araçlarını, krediyi borsacıların elinde yoğunlaştırma” yönünde olduğu tespitini yapar ve böylelikle “Borsacılar kapitalist üretimin hep daha büyük bir bölümünün doğrudan kontrolünün borsacıların eline geçtiği” tespitini yapar. (Bkz. Marx-Engels, Eserler, Almanca, cilt 37, sayfa 489)

Burada “borsacılar” terimi de açıklama istemektedir. Borsaların gelişmesiyle birlikte önce tüm para sermaye –bu arada fiktif sermaye– borsalara aktı. Borsalar esas olarak para sermayenin çeşitli biçimlerinin, çeşitli yollarla alınıp satıldığı kurumlar haline geldi. Borsada, para (ve fiktif) sermayeyi, en kısa zamanda en fazla kâr getirecek biçimde alıp satmak, (ya da birçok halde alıp satarmış gibi yapmak – çünkü bugün borsa işlemlerinin çoğunluğunda gerçek bir el değiştirme sözkonusu değil, yalnızca fiktif işlemler söz konusudur. Birileri, birilerinin elindeki şu kadar tahvili, şu zaman içinde, şu fiyattan alacağını, o birileri de o fiyattan, o tarihte satacağını açıklar! Buna bağlı olarak sözkonusu tahvillerin değeri yükselir veya düşer) işi özel bir iş haline geldi. Borsa spekülâtörlüğü özel bir meslek haline geldi. Borsacılar ve bunların oluşturduğu borsa şirketleri ortaya çıktı.

Borsa, atıl duran tüm para sermayenin ve fiktif sermayenin yöneldiği alan olarak, modern büyük sanayinin ihtiyacı olan çok büyük miktarda sermayeyi çok kısa süre içinde temin edip, ha-

reket ettirmenin aracı olma işlevini üzerlendi. Engels bu yüzden “Borsa’nın aynı buhar makinesi gibi devrimci” olduğu tespitini yapar. (Bkz. Marx-Engels, Eserler, cilt 35, sayfa 428)

Borsa, kapitalizmin içinde bulunduğu durumun da aynasıdır. O gelişmiş kapitalizmin asalak niteliğini en iyi gösteren kurumdur. Burada, artık üretimden tamamen kopuk olarak, salt para sermaye ve onun bir biçimi olan fiktif sermayenin alınıp satılması ile uğraşanların (Engels’in deyimi ile “yaptıkları toplumsal işi, değer gaspetmek, kupon kesmek ve borsada (kumar) oynamaktan başka bir şey olmayan kapitalistler yığını” (Bkz. Marx-Engels, Eserler, 20, sayfa 259) belirleyici hale gelmesi sözkonusudur. Bu noktada kuşkusuz şu unutulmamalıdır: Borsa, kendi başına değer ve artıdeğer yaratmanın alanı değildir. Borsa yaratılmış olan artıdeğerin burjuvalar arasında paylaşılmasının alanıdır. Burjuvazinin emekçilerin bir bölümünü de, “hisse senedi sahibi olma” yoluyla, çok küçük boyutlarda bu oyuna katması, işin özünü değiştirmemektedir. Sonuç olarak borsa, artıdeğerin burjuvazinin çeşitli kesimleri arasında nasıl paylaşılacağının belirlendiği yerdir.

Varolan para sermaye ve fiktif sermayenin esas alanı olarak borsa, kapitalist ekonomide krizlerin de çıplak gözle görülebileceği bir alandır.

Her gerçek ekonomik kriz, yani aşırı üretim krizi, borsalarda kendini büyük değer kayıpları olarak gösterir. Hisse senetlerinin değerleri nerdeyse sıfıra düşer. Borsalar belli bir süre kapılarını kapamak, işlemleri durdurmak zorunda kalabilirler. 1929 krizinde olduğu gibi...

Fakat diğer yandan, borsada işlemler salt gerçek üretim, gerçek meta üzerinden değil, esasta ağırlıklı olarak fiktif sermaye üzerinden yapıldığı için ve burada “borsa kumarı”, spekülasyon önemli rol oynadığı için, her borsa krizi, mutlaka üretimde kriz olduğu anlamına gelmez.

Örneğin dünyanın şu anda en önemli borsa merkezleri olan

New York (ABD emperyalizmi); Tokyo (Japon emperyalizmi); Frankfurt'ta (Avrupa emperyalistleri, en başta da Alman emperyalizmi), borsa endeksleri (borsada işlem gören tüm gerçek ve fiktif değerlerin ortalaması) bir günden, diğer güne, üretim alanında hiç bir değişiklik olmamasına rağmen büyük değerler kazanıp, kaybedebilmektedir. Örneğin, ABD Başkanı'nın bayan Lewinsky ile ilişkisi, borsalarda büyük dalgalanmalara neden olabilmektedir.

Bugün geline aşamada esasta iki tip borsa vardır.

1. Ticaret borsaları:

Bu borsalar henüz hâlâ para-meta- para1 formülünün işlediği, yani gerçek metaların büyük çapta alınıp satıldığı borsalardır. İşlem hacmi açısından bu borsalar ikincil durumdadır.

Ticaret borsaları içinde iki çeşit piyasa yer alır: Serbest piyasalar ve vadeli piyasalar. Birinciler, gerçek meta alışverişinin yapıldığı piyasalardır. İkinciler ise, meta alışverişi için belirli bir sürenin tespit edilip, anlaşma yapıldığı piyasalardır. Bu "vadeli" anlaşmalarda, taahhütlerin yerine gelip gelmeyeceği ancak vade geldiğinde belli olur. Genelde bunlar fiktif alışverişlerdir ve vadesi dolmadan anlaşma tarafları, kendi taahhütlerini başkalarına satabilirler veya vadesi geldiğinde yeni bir anlaşma yapabilirler vb.

2. Menkul kıymet (taşınabilir değer) borsaları:

Borsa işlemlerinin esasının yapıldığı borsa tipi bunlardır.

Menkul kıymet denen şey, taşınabilir bütün değerler, en başta da fiktif sermayedir (hisse senedidir, devlet tahvilidir) paradır, kredidir, faizdir.

Menkul kıymet borsalarında da işlemler, teslim ve ödemelerin biçimi ve süresi açısından ikiye ayrılır: Peşin işlemler ve vadeli işlemler. Buna bağlı olarak peşin piyasa ve vadeli piyasadan söz edilir.

Peşin piyasa işlemlerin peşin yapıldığı, yani tahvillerin/para'nın vb. nin gerçekten anında el değiştirdiği, bu anlamda gerçek

bir alışverişin sözkonusu olduğu piyasadır. Kuşkusuz burada el değiştiren gerçek meta, gerçek değer vb. değil, varsayılan (fiktif) değerlerdir. Birçok halde, hisse senetlerinin alınıp satıldığı değerler, onların ardında duran gerçek maddi değerın üstünde veya altındadır.

Vadeli piyasada ise gerçek bir alışveriş de sözkonusu değildir. Gelecekte yapılacak bir alışverişin anlaşması sözkonusudur bu piyasada.

Teknik olarak vadeli piyasa iki biçim alır:

1. Kesin vadeli piyasa: Burada alıcı ve satıcı, vadesi tespit edilmiş bir gelecekte, belli bir alışveriş için anlaşma yaparlar. Diyelim ki, alıcı, satıcı firmaya, 6 ay sonra elindeki bilmemne firması tahvillerinden 10 bin adedi, tahvil başına şu kadar fiyatla alacağını garantisini; satıcı da o fiyatla satacağının garantisini verir. Kesin vadeli piyasada yapılan bu anlaşma feshedilemez. Fakat anlaşmanın iki tarafın da kabulüyle ertelenmesi mümkündür. İşlem vadeli olduğundan, kuşkusuz bu süre içinde taraflardan birinin iflası vb. ile, işlemin tamamlanmaması, kesilmesi mümkündür.

2. Muhayyer (Osmanlıca: İki şeyden birinin seçiminde serbest bırakılmış, beğenilirse alınacak, beğenilmezse geri vermek şartıyla alınan şey... anlamına geliyor) piyasa: Burada da gerçek bir alışveriş sözkonusu değil, belirlenmiş bir vade sonrasında alışveriş anlaşması sözkonusudur. Kesin vadeli piyasadan ayrı olarak bu piyasada ancak alıcı taraf, sözleşmeyi vadesi geldiğinde tek taraflı bozma hakkına sahiptir.

Muhayyer piyasa da pek çok borsada iki tipe ayrılır:

1. Primli piyasa. Bu tip piyasada, alıcı taraf vadesi geldiğinde, daha önce yapılan anlaşmayı bozması halinde önceden saptanmış ve “prim” adı verilen bir ceza ödemek zorundadır.

2. Opsiyonlu piyasa: Burada artık alıcı açısından şu kadar tahvil satın alınacağı yönünde bir taahhüt değil, şu kadar süre sonra, şu kadar tahvil “satın alabilme hakkının” satın alınması söz-

konusudur. Bu satın alma hakkına “opsiyon” denir. Opsiyon sahibi, vadesi geldiğinde, borsa kurumları tarafından belirlenmiş opsiyon fiyatına, sözleşmenin yerine getirilmesini isteme hakkına sahiptir. Opsiyonlu piyasa artık spekülasyonun en uç noktada olduğu, gerçek metallerin değil, fiktif sermayenin de değil, satın alma hakkının alınıp satıldığı bununla para kazanıldığı bir piyasadır. •

Şimdi iletişim ve bilgi işlem tekniklerinin olağanüstü derecede gelişmiş olduğu ortamda, borsalar sermayenin uluslararası alanda olağanüstü hızlı hareket etmesinin, dolaşımının araçları olarak ve her şeyden önce de sömürünün kapitalistler arasındaki paylaşımının araçları olarak geçmişe göre daha da önemli bir rol oynamaktadırlar.

Ülkemizde ilk borsa, Osmanlı İmparatorluğu döneminde, Kırım Savaşı’nın yarattığı mali koşulların zorlamasıyla, “Dersaadet Tahvilat Borsası” adıyla İstanbul’da kuruldu. Daha çok devlet borçlanmasının bir kurumu olarak işlev gördü. 1906’da ismi “Eshem ve Tahvilat Borsası” olarak değiştirildi.

Cumhuriyet döneminde, 1929 yılında çıkarılan bir yasayla “Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsası” adıyla yeniden düzenlenen borsa, gerçekte ekonomide fazla bir rol oynamadı.

1985’te İstanbul Menkul Kıymetler Borsası’nın (İMKB) kurulmasıyla birlikte 1929’dan 1985’e kadar var olan “Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsası” kaldırıldı.

İMKB, Türkiye’de gerçek kapitalist borsacılık açısından bir dönüm noktası oldu. Bu borsa üzerindeki devlet denetimi, daha önceki ile karşılaştırılmayacak kadar gevşetilmiş durumdadır. (İMKB için daha fazla bilgi için bkz. Çağrı sayı 19, sayfa 7)

ÜCRETLE İLGİLİ BİRAZ DAHA VE BAZI SORULAR...

Eğitim köşesinde politik ekonomi konusunda yayınladığımız kimi açıklamalarla ilgili olarak kimi eleştiri, öneri ve cevaplanması talebiyle kimi sorular geldi.

Bu bölümdeki açıklamaları bu eleştiri, öneri ve sorulara ayıracamız.

Eğitim notlarında yayınlanan ücretle ilgili bölüme, ücretin azami sınırı konusunda yapılan *“Ücretin azami sınırı ise, kapitalizmde işgücünün değeridir. Ortalama ücret düzeyinin bu üst sınıra ne kadar yaklaşacağının tek belirleyicisi vardır: sınıf mücadelesi”* tespitine itiraz geldi. İtirazın özü şuydu: *“Ücretin azami sınırının “işgücünün değeri” olarak belirlenmesi, kapitalistin el koyduğu artıdeğer payını, işçi ücretlerinin artması yoluyla geriletmenin mümkün olmadığı, işçilerin bütün ücret mücadelelerinin sonucunun ancak “işgücünün değeri”ni elde etmek olabileceği, sonuç olarak ücretlere ayrılan sermaye payının hep aynı kalacağı, kalmak zorunda olduğu, bu yüzden de ücretleri artırma mücadelesinin boş iş olduğu anlayışlarına yol açabilir. Aslında ücretin azami sınırı, kapitalistin el koyduğu artıdeğerin sıfırlandığı noktaya kadar ilerletilebilir. Bu anlamda ücretin azami sınırı “emeğin değeri”, yani işgücünün değeri + artıdeğer olarak belirlenmek zorundadır.”*

Bu itiraz şu gerçeği atlıyor: Sözkonusu yerde *“kapitalizmde ücretin üst sınırı”*ndan söz ediliyor... Ve bunun işgücünün değeri olduğu söyleniyor. Bu var olan durumu olduğu gibi ifade

eden, de fakto doğru bir tespittir. Gerçekten de kapitalizmde ücretler –genelde– ve de fakto, işgücünün değerinden aşağıya doğru sapma gösterir. Aşağıya doğru saptırda gidilebilecek minimum/asgari/en alt sınır... fiziksel olarak yaşamını sürdürme sınırırır... Yarı aç yarı tok da çalışabilir işçi.

Ölmeye fazla, yaşamaya az olan bir ücret, ücretin alt sınırırır.

Kuşkusuz bu alt sınır da değişik ülkelerde, içerik ve biçimde değişiklikler gösterir. Çünkü Marx’la söyleyecek olursak:

“İşgücünün değerini, ya da emeğin değerini, tüm diğer metaların değerinden ayıran bazı özgün özellikler vardır. İşgücünün değeri iki unsurdan oluşur –biri salt fiziki ve diğeri tarihi ya da toplumsal. Uç sınırı, fiziki unsurla belirlenir, yani kendini sürdürmek ve yeniden üretmek için, fiziki varlığını uzun vadeli olarak güven altına almak için, işçi sınıfı yaşam ve üreme için mutlak gerekli geçim araçlarını elde etmek zorundadır. Bu nedenle bu gerekli geçim araçlarının değeri, emeğin değerinin uç sınırını oluşturur. (...) Bu salt fiziki unsurun dışında, emeğin değeri her ülkede bir geleneksel yaşam standardıyla belirlenir. Bu salt fiziki yaşamla değil, insanların içine koyulduğu ve yetiştirdiği toplumsal ilişkiden kaynaklanan belirli gereksinimlerin tatmin edilmesiyle ilgilidir.” (K. Marx, Ücretli Emek ve Sermaye, Ücret Fiyat ve Kâr, İnter Yayınları, Kasım 1999, İstanbul, sayfa 149-150)

Marx’ın bu son söylediğiyle ilgili olarak, örneğin bugün emperyalist ülkelerin bir bölümünde işçilerin büyük çoğunluğu için yılda en az bir kez 3-4 haftalık ücretli tatil ve bu tatil içinde yurtdışı seyahati “yaşam standartı”nın bir parçası haline gelmiştir. Ortalama ücret içinde bu masraflar vardır. Emperyalist ülkelerin bir bölümünde ise yurtdışı seyahati ortalama yaşam standartının bir parçası değildir. Bir çok bağımlı ülkede işçi sınıfı açısından, “tatilde yurtdışı seyahati” yaşam standartının parçası değil, bir hayaldir henüz.

Emeğin değerinin (Marx ve Engels açıklayarak, emeğin değeriyle işgücünün değeri kavramlarını aynı anlamda da kullanıyorlar) içine giren ve ücretlerin değişik ölkelerde değişik seviyelerde olmasını beraberinde getiren bu “tarihsel ya da toplumsal unsur” konusunda, Marx, bu unsurun “güçlendirilip, zayıflatılabileceğini ve evet tamamen yok edilebileceği” tespitini yapıyor. (bkz. age. aynı yer) Bunun olduğu noktada, yani tarihsel/toplumsal unsurun ücretlerin belirlenmesinde rol oynamaktan çıkarıldığı noktada geriye “fiziki sınır”dan başka bir şey kalmayacağı açıktır.

Fiziki sınır ise, yukarda da söylediğimiz gibi yarı a yarı tok çalışılan ve fakat ölmeyen sınırdır.

Kapitalizmde ücretin üst sınırı ise kural olarak işgücünün –her toplumda toplumun zenginliğine, geleneklere, işçi sınıfının mücadelesine vb. göre belirlenmiş olan– değeridir.

Bunun üzerine çıkma –örneğin emperyalist ölkelerde, işçi sınıfının bir bölümünü yeni sömürge ölkelerden elde edilen aşırn kârların bir bölümünü onlara da aktarma yoluyla da satın almak durumunda; ya da özellikle kalifiye işçilere aşırn ihtiyaç duyulan alanlarda vb.– olabilir. Bu durumlarda kısa süre için ücretin işgücünün değerinin üzerine çıkması mümkündür. Fakat bu kural dışıdır.

Bu sorunun bir yanıdır.

Diğer yanda da şu vardır: Gerçekte kapitalist, işçinin yarattığı değerin çok küçük bir bölümünü ona ücret olarak ödemekte, büyük bölümüne ise –artıdeğer– el koymaktadır.

Gerçekte bu el konulan bölümden bir bölümü yıpranan makinelerin yenilenmesi, kullanılan hammadelerin vb. nin yerine yenisinin konması (yani değişmeyen sermaye bölümünün yenilenmesi) için kullanılmakta; bir bölümü vergi biçiminde devlete gitmekte, bunların bir bölümü okul/hastane vb. gibi işçilerin de kullandığı hizmetler için kullanılmakta; bir bölümü de üretimi

genişletmek artırmak için kullanılmaktadır; ki bütün bu bölümler sosyalist bir toplumda da, toplumsal gelişme için, toplumsal bir fona aktarılıp kullanılma durumunda olacaktır. Kapitalistin el koyduğu artıdeğerin bunlar dışında kalan bölümü ise bizzat kapitalistin zenginliğine zenginlik katan bölüm olmaktadır... Bu bölümün kapitalist toplumdaki büyüklüğü sınıf mücadelesiyle belirlenir. Artıdeğerin bu bölümünden daha fazla pay almak ve bu anlamda işgücünün değerinin üzerine çıkmak, mücadeleyle mümkündür. Kapitalist, henüz kapitalist olmaktan çıkmadan da, el koyduğu ve kendi kişisel zenginleşmesinin aracı olan artıdeğer bölümünün bir kısmını işçilere vermek zorunda kalabilir. Onun kapitalist olmaktan çıkacağı nokta bu bölümün sıfırlandığı noktadır. Teorik olarak sınıf mücadelesiyle kapitalist toplumda da ücretlerin azami sınırının işgücünün değerinin üzerine çıkması mümkündür. Nereye kadar? Artıdeğerin kapitalistin özel kullanımına ayrılan kesiminin tümüne kadar! Fakat bu noktada kapitalist kapitalist olmaktan çıkar! Bunu engellemek için kapitalistler ve onların devleti herşeyi yapar. Sonuç olarak, kapitalist toplumda ücretler genelde, kural olarak, işgücünün değerinin altına doğru sapma gösterir, st sınır işgücünün değeridir. Fakat bu, bu sınırın hiç bir şart altında üstüne çıkılamayacağı, ücret mücadelesinin anlamsız olduğu vb. anlamına gelmez.

Kapitalizmin bağrından çıkıp gelen sosyalist toplumda da işçi creti, emeğin tam karşılığı olmayacak, yani emek harcanmasıyla yaratılan tüm değerin doğrudan üretici işçiye verilmesi şeklinde olmayacaktır. cret –eğer bu kavramları kullanırsak–, yaratılan değerin, toplumsal fonlara ayrılan kısmı dışında kalan bölümünü oluşturacaktır. Sosyalist toplumun kapitalist toplumdan bu alanda temel farkı, önce ücret konusunda bunun “emeğin tam karşılığı olduğu” vb. sahtekrliklerine son verilmesi, işçilere yaratılan değerin önemli bir bölümünün, şimdi işçilerin ege-men olduğu toplumun tümünün –bu anlamda tek tek işçilerin

de- refahının artması, sürekli artan maddi ve manevi ihtiyaçların hep daha iyi tatmini için, toplumsal fona ayrılması gerektiğinin bilincinin verilmesi ve kapitalist toplumun tersine, yaratılan değerın hiç bir bölümünün, sömürücülerin özel harcamasına kullanılmamasıdır. Bu, hem ücretler hem de toplumsal fona ayrılan payın yükselmesi anlamına gelir.

Politik ekonomi bölümünde gelen bir soru şöyle:

“Doğrudan maddi üretimde kol emeğinin yerini robotların aldığı, hatta robotların robotları ürettiği, dolayısıyla kol emeğinin üretimden tamamen dışalandığı, dolayısıyla üretimde mühendislerin, teknisyenlerin vb. kısacası kafa emekçilerinin yeterli olduğu bir ekonomik gelişme aşaması mümkün müdür? Bu kapitalizmde mümkün müdür? Kapitalizmde mümkünse, bunun Marks’ın çözümlemelerine, sınıf mücadelesine yansımaları nasıl olur? Tüm ekonomik gelişme açıkça oraya gitmiyor mu? Açıktır ki kapitalistler iş gücü kullanımı, makinelerin robotların kullanımından daha ucuz ve daha kâr getirici olduğu sürece, işgücünü makineye tercih edeceklerdir. Ancak makineler de gittikçe ucuzluyor, günün birinde bunların tamamen kol emeğine dayalı işgücünü dışlaması düşünülemez mi, düşünülemezse neden?”

Önce, teorik olarak hiç bir şeyi dışalamamak gerekir. Teorik olarak, insanın kol gücünün yerini tamamen makinelerin aldığı bir üretim düşünmek mümkündür. Fakat teorik mümkünlükleri tartışırken, gerçek durumu doğru değerlendirmeden uzaklaşmamalıdır. Teorik olarak mümkün olan insanın “kol emeğinin” üretimden dışalandığı bir üretim, dünya bütün olarak ele alındığında, çok uzak bir geleceğin “mümkünlüğü” olarak görünmektedir. Bugün hâlâ insanlığın beşte dördü en ilkel koşullar içinde yaşamakta ve çalışmaktadır; kol emeği bu “büyük insanlık” için esas geçim kaynağıdır. İnsanlığın beşte birinin yaşadığı emper-

yalist metropollerde de üretimde kuşkusuz makineler bir çok insan işgücünü boşa çıkarsa da, insan işgücü hâlâ üretimin temel unsurlarından biri olmaya devam etmektedir. Gerçek durum budur.

Teorik olarak kol gücünün yerini tamamen makinelerin alacağı bir toplum, sömürünün, sömürü toplumunun sürmesi şartlarında, ancak küçük sömürücü bir azınlığın kendi diktatörlüklerini robotlar aracılığıyla sürdüreceği yeni tipte faşist, insanlık düşmanı bir toplum olarak düşünülebilir. Yani kapitalist toplumun varlığını sürdürmesi şartlarında, kol emeğinin üretimden bütünüyle dıştalanması, aynı zamanda artık kapitaliste hiç bir yararı olmayan o kol emeği sahiplerinin de yok edilmesine yönelik bir toplum olarak düşünülebilir.

Kapitalist toplum, tekniği ancak kârını artırmak için, artırdığı ölçüde geliştirir, kullanır. Buna karşı sosyalist bir toplum, tekniği büyük insanlığın maddi ve manevi ihtiyaçlarını hep daha iyi karşılamak için geliştirir, kullanır. Bu yüzden de o toplumda makinelerin insanların yerini alması –kapitalist toplumda olduğunun tersine– emekçilere karşı bir edim olarak gelişmez. Makineleşmenin, robotların kullanımının en yoğun olduğu ve olacağı toplum kuşkusuz sosyalist –komünist toplum olacaktır. Böyle bir toplumda bile –dünya çapında– makine kullanımının insanın kol emeğini üretimden tamamen dışlayacak ölçüde gelişmesi, uzak geleceğin işi olarak kavranmak zorundadır.

Bir başka soru:

“Bilgisayarın, teknolojinin ve iletişimin olağanüstü rol oynadığı dönemden geçiyoruz. Kuşkusuz bu gelişme daha da hızlanarak sürecek. Bu gelişme nasıl yorumlanmalı? Elbette insanların yaşaması için karnını doyurması, giyinmesi, barınması temel koşuldur. Ama diğer taraftan insanların üretim faaliyetinde aldığı yer bakımından bu artık önemini yitiriyor, bu açıkça görü-

luyor. İnsanların yaşamında sanal dünya –bilgisayar ürünleri, internet vs– gittikçe daha fazla rol oynuyor. Bu gelişme bütünlük içinde nasıl açıklanır, bu nereye doğru gelişir?”

Önce, bilgisayarın giderek artan bir biçimde, gerek maddi gerekse manevi üretimin (bundan kastedtiğimiz öncelikle ideoloji ve kültür üretimidir) temel unsurlarından biri haline geldiğinin olgu olarak tespit edilmesi doğrudur.

İkinci olarak bu gelişmede emperyalist ülkelerle, bağımlı ülkeler arasında büyük bir eşitsizlik olduğu, bilgisayar ağı ve kullanımının esasta emperyalist ülkelerde hızla geliştiği tespit edilmelidir.

Üçüncü olarak: En azından emperyalist ülkeler açısından bilgisayarın üretimin temel unsurlarından biri haline geldiği gerçeğinden, hiç bir biçimde maddi üretimin (karnını doyurma, giyinme, barınma gibi en temel ihtiyaçları sağlayan üretim) artık önemini yitirdiği vb. sonuçlar çıkarılamaz. Bilgisayar üzerinden yaratılan “sanal” dünyalarda “karnınızın” doyması, temel diğer maddi ihtiyaçlarınızın karşılanması vb., adı üzerinde “sanal”dır, sanal olarak kalır. Sanal olarak tok olsanız da, gerçekte açsanız, bir süre sonra o açlık sizin gerçek varlığınıza son verir. Bilgisayarlar, ancak gerçek maddi üretimi büyük insanlığın yararına daha artırma, mükemmelleştirmede kullanıldığı ölçüde ve sürece, insanlığın geleceğinin en büyük yardımcılarından biridir. “Sanal dünyalar yaratmak ve oralarda gezinmek” için kullanıldığı ölçüde ve sürece, bilgisayarlar, ancak büyük insanlığı uyutmada sömürücülerin araçları olarak iş görür. Şu anda bir bütün olarak ele alındığında, bilgisayar kullanımı artmasına, ve dünya çapında ağlar örülmesine rağmen, bilgisayarlardan doğrudan yararlanma –onların örneğin bilgiye ulaşma, doğrudan şu veya bu konuda fikrini belirtme ve bunu yaygınlaştırma için kullanılması bağlamında kullanılması– hâlâ insanlığın küçük bir azınlığı-

nın “imtiyazı” durumundadır. Kapitalizm var olduğu sürece de bunda belirleyici bir değişiklik beklemek boştur. Bilgisayarların gerçekten büyük insanlığın çıkarlarına ve çok yaygın kullanımı için dünya çapında iktidar değişikliği ve işçilerin, emekçilerin iktidarı ön şarttır. Kapitalizmin varlığını sürdürmesi şartlarında kuşkusuz bilgisayar kullanımı genişleyecektir, fakat bunun insanlığın sürekli artan maddi manevi ihtiyaçlarını karşılamak için değil, bilgisayar üreticilerinin ve genelde kapitalistlerin kârını artırmak için yapılacağı; geniş kişisel kullanımda ise, esasta “sanaal dünyalara” kaçma aracı olarak geliştirileceği açıktır. Bu, bilgisayarın imkânlarının yanlış kullanılmasından başka bir şey değildir. Fakat kuşkusuz kapitalizm açısından yanlış değil!

